

Tartu Ülikool
Filosoofiateaduskond
Ajaloo ja arheoloogia instituut

Hanna-Kaisa Lepik

Oligarhiline riigipööre Ateenas 411. aastal eKr

Bakalaureusetöö

Juhendaja: Mait Kõiv, PhD

Tartu 2013

Sisukord

SISSEJUHATUS.....	3
1. AJALOOLINE TAUST	8
1.1 ATEENA SISEPOLIITILINE OLUKORD	8
1.2 ATEENA MERELIIT JA PELOPONNESOSE SÕDA.....	11
1.3 SITSILIA EKSPEDITSIOON JA SELLE KATASTROOFILISED TAGAJÄRJED ATEENALE	13
1.4 ARISTOKRAATIA SUHTUMINE ATEENA DEMOKRAATIASSE	16
1.4 ALKIBIADES JA POLIITILISED SKANDAALID ATEENAS	17
2. OLIGARHILINE RIIGIPÖÖRE 411. AASTAL	21
2.1 INITSIATIIV ALKIBIADESELT	21
2.2 RIIGIPÖÖRDE LÄBIVIIMINE	22
2.3 OLIGARHILISE RIIGIPÖÖRDE KATSE SAMOSEL.....	26
2.4 NELJASAJA ASENDUMINE VIIE TUHANDEGA	28
2.5 DEMOKRAATIA TAASTAMINE	32
3. PÕHJUSED, MIKS RIIGIPÖÖRE TOIMUS JA MIKS LÄBI KUKKUS	34
3.1 <i>PATRIOS POLITEIA</i> – LEGITIIMNE ALUS	34
3.2 OLIGARHIA POPULAARSUS.....	35
3.3 PÕHJUSED, MIKS RAHVAS OLIGARHIAGA VAIKIMISI NÕUSTUS	39
3.4 DEMOKRAATIA TAASTAMISE PÕHJUSED.....	40
KOKKUVÕTE.....	44
ALLIKAD.....	46
KIRJANDUS.....	46
SUMMARY : OLIGARCHIC COUP OF 411 BC IN ATHENS	48

Sissejuhatus

Kriisiolukordades kipub riikide stabiilsus kõikuma lööma ning valitsevale poliitilisele korrale võidakse hakata alternatiive otsima. Tänapäevale omased valitsuskriisid ei olnud võõras nähtus ka 2500 aastataguses maailmas ning poliitiline mäng on toimunud vastavalt oma ajastu reeglitele riikide tekkest alates. Poliitikal on ajaloost paljugi õppida. Aastatuhandete vanuste poliitiliste sündmuste uurimine võtab hästi kokku minu seniseid ülikooliõpingud, sest lisaks ajaloole omandasin kõrvaleriala ka riigiteadustes. Järgnevas uurimuses ongi ühendatud poliitika ja ajalugu, mis lubab mul ülikoolis omandatud teadmistele maksimaalset rakendust anda.

Ateena linnriik on kuulus selle poolest, et tutvustas maailmale uut riigikorda – demokraatiat. Üldiselt oli viienda sajandi Ateena truu oma riigikorrale, kuid sajandi teisel poolel toimunud Peloponnesose sõda seadis ohtu ka demokraatia, mis kahel korral, 411. ja 404. aastal, kukutati. Käesolev uurimus keskendub 411. aastal eKr Ateena linnriigis toimunud oligarhilisele riigipöördele. Uurimus põhineb kahel antiikaegsel allikal – Thukydidese “Peloponnesose sõja ajalool” ja Aristotelese “Ateena Politeial” – ning eelkõige nende võrdlusel, sest kumbki pakub erinevat lähenemist antud sündmusele.

Eesmärgiks on välja selgitada põhjused ja eeldused, mis võimaldasid demokraatlikus Ateenas võimule tõusta oligarhilistel jõududel. Esmalt tuleb uurida ajaloolist tausta ning otsida sealt põhjuseid, mis võisid riigipöördeni viia. Niisiis järgnev uurimus soovib leida vastust küsimusele, miks õnnestus 411. aastal eKr oligarhiline riigipööre demokraatlikus Ateenas. Kuna riigipöörde tulemusel tekkinud oligarhia ei jäänud kestma, on teiseks uurimustöö huviobjektiks selle läbikukkumine. Miks asendus oligarhia uuesti demokraatiaga?

Töö esimene osa tutvustab ajaloolist tausta. Kõigepealt antakse põgus ülevaade Peloponnesose sõjast, mille raames käsitletav riigipööre aset leidis. Eesmärgiks on tutvustada sõjas konkureerivaid pooli, et anda selgem ülevaade tollasest jõudude vahekorrast Kreekas, ning sõja sündmustesse ja lahingutesse sügavamalt ei laskuta. Samuti tutvustatakse Ateenas kehtinud demokraatlikku riigikorda ning rikkamate kodanike meeleolusid. Teine osa kirjeldab 411. aastal toimunud oligarhilist riigipööret ning uue süsteemi olemust. Töö kolmas osa on autori analüüs, mis üritab vastata sissejuhatuses püstitatud küsimustele töö teises osas kirjeldatud sündmuste põhjal.

Peamine allikas Peloponnesose sõja ning selle raames toimunud 411. aasta riigipöörde kohta on kahtlemata Thukydidese kirjutatud “Peloponnesose sõja ajalugu”. Kuigi “ajaloo isaks” on tituleeritud Herodotos, võib Thukydidesest nimetada esimeseks tõeliseks “ajaloolaseks” selle tänapäevases tähenduses, sest erinevalt oma eelkäijast, kes sarnanes pigem jutustajatele ja poeetidele, on Thukydides oma uurimustes näidanud selget kriitilist meelt.¹ Thukydidese ajalugu on külm ja arvustav ning jätab kõrvale üleloomulikud nähtused, mida Herodotose “Historias” esines. Thukydidese puhul on tegemist autoriga, kes elas toimunud sündmuste ajal ning kuigi ta ei viibinud riigipöörde ajal Ateenas, toetus ta oma kirjutistes usaldusväärsetele informaatoritele.² Ta keskendus rangelt sellele, et kõik faktid ja sündmused oleksid edasi antud äärmiselt tõeselt ning kuigi tema demokraatlikud eelistused ja Periklese-meelsus kajasis tema töödest läbi, andis ta sündmusi edasi võimalikult objektiivselt.³ 411. aasta oligarhilist revolutsiooni kirjeldab Thukydides üsna detailselt. Ta tutvustab erinevaid inimesi, kes revolutsioonis osalesid, kirjeldab sündmusi, mis toimusid nii Ateenas kui Samosel ning seda kõike võimalikult täpselt, et lugejal miski arusaamatuks ei jääks.

Teine tähtis allikas on Aristotelese “*Athenaion Politeia*” (Ateena riigikord), mis on kirjutatud toimunud sündmustest umbes sajand hiljem. See töö on tõenäoliselt kirja pandud tema õpilase poolt, kuigi autorlus on Aristotelesele omistatud. See käsitlus annab meile 411. aasta riigipöörde korraldajate loodud kaks konstitutsiooni, mis pidid demokraatlikku riigikorda asendama. Kõigepealt tutvustatakse põhjalikult konstitutsiooni, mis peaks kehtima hakkama tulevikus, kui ühiskond on pärast sõda ja üleminekuperioodi stabiliseerunud. Teine konstitutsioon loodi oleviku jaoks ehk käimasoleva kriisi kiireks lahenduseks ning see pidi rakenduma kohe.⁴ “*Athenaion politeia*” keskendub pigem uue oligarhilise seadusandluse kirjeldamisele kui võimuhaaramise sündmustele ning võib öelda, et ta näitab oligarhilist riigipööret suhteliselt heas valguses.⁵ Seda võib põhjendada asjaoluga, et “Ateena Politeia” autor tugines lisaks Thukydidese kirjutatule ka dokumentidele, kus oligarhilised

¹ Bury, John Bagnell “A History of Greece to the Death of Alexander” New York: The Modern Library 1900, p.381

² Andrews, A. “The Spartan Resurgence” *The Cambridge Ancient History Volume 5*, pp.464-498, Cambridge: Cambridge University Press 2005(b), p.474

³ Bury (1900) p.381 ; Ober, Josiah “The Athenian Revolution” Princeton: Princeton University Press 1999, p.128

⁴ Arist. *Ath.Pol.* 29-33

⁵ Arist. *Ath.Pol.* 29-33

revolutsioonärid olid oma tegevust üritanud võimalikult auväärsest kujutada.⁶ Paljud teadlased usuvad, et “Ateena Politeia” on võtnud allikatena tõe pähe revolutsioonigaegsed propagandistlikud kirjutised.⁷

Thukydides keskendub 411. aasta sündmuste kirjeldamisel vägivallale ja väikese oligarhide grupi tegevusele, Aristoteles seevastu näeb sündmustes tõsist katset polise põhiseadust uuendada.⁸ Mahult on Thukydides meile andnud palju rohkem infot sündmuste kohta, kuid ka Aristotelese kirjutis on väga oluline. Mõlemad allikad keskenduvad eri aspektidele ning on võimalik, et erinev rõhuasetus tuleneb autori isiklikest eelistustest.⁹ Teadlased on palju vaieldud ja uurinud kumb käsitlustest tõetruum on. Ideaalis võiks sündmusi uurida mõlemast allikast lähtudes ning lubada neil teineteist täiendada, kuid suured vastukäivused teevad selle keerukaks. Järgnev uurimus üritab konstrueerida sündmused mõlema allika põhjal.

Kolmanda ja vähem olulisema allikana kasutan Plutarchose kirjutatud Alkibiadese elulugu. Ta elas aastatel 50 kuni 120 pKr ehk umbes viis sajandit hiljem toimunud sündmustest ning tema teose eesmärk oli kirjeldada ühe inimese elulugu ning ajaloolised faktid on seal kõrval pigem illustatsioonideks.¹⁰ Plutarchose käsitlus ei ole selles uurimuses nii väärtuslik allikas nagu Thukydides või “Ateena Politeia”, sest peamiselt puudutab ta siiski sündmusi, millega on seotud Alkibiades ning riigipöörde need sündmused, kus Alkibiades suurt rolli ei mängi, jäävad mõneti tahaplaanile. Sellest hoolimata leian ma, et Alkibiadese roll 411. aasta sündmustes oli suur ning teost tema eluloo kohta ei tohiks järgnevas uurimuses eirata.

Neljandaks allikaks on üks poliitiline pamflett, mis leitud Xenophoni tekstide hulgast, kuigi on üsna kindel, et Xenophon ise seda ei kirjutanud. Allikas on dateeritud 431. ja 424. aasta vahele ning autoriks niinimetatud Vana Oligarh, kes väljendab oma vastumeelsust Ateena demokraatialle.¹¹ See tekst aitab mõista, milline oli oligarhide suhtumine demokraatlikku riigikorda viienda sajandi Ateenas ning tänu

⁶ Rhodes, P. J. “The Five Thousand in the Athenian Revolutions of 411BC” *The Journal of Hellenic Studies* Vol. 92 (1972), p.116 ; Rhodes, P. J. “A History of Classical Greek World 478-323 BC” Blackwell Publishing 2006a, p.161

⁷ Balot, Ryan K. “Greed and Injustice in Classical Athens” Princeton, Oxford: Princeton University Press 2001, p.214

⁸ Shear, Julia L. “Polis and Revolution: Responding to Oligarchy in Classical Athens” Cambridge etc.: Cambridge University Press 2011, p.20

⁹ Shear (2011) p.20

¹⁰ Lewis, D. M. “Sources, Chronology, Method” *The Cambridge Ancient History Volume 5*, Cambridge: Cambridge University Press 2005a, p.9

¹¹ Raaflaub, Kurt “The Discovery of Freedom in Ancient Greece” London, Chicago: The University of Chicago Press 2004, p.207

sellele võimaldab leida erinevaid põhjuseid, miks oligarhia Ateena eliidi seas populaarne võis olla. On ilmselge, et Vana Oligarh ei poolda demokraatlikku riigikorda, kuid oma tekstis on ta paratamatult sunnitud tõdema, et demokraatlik süsteem on üsna efektiivne ning Ateena ise on hästi juhitud ja toimiv riik.¹²

Lisaks nimetatud autoritele on sündmusi puudutanud ka antiikaegsed ajaloolased Diodoros ja Xenophon¹³, kuid järgnev uurimus jätab nad allikatena kõrvale. Antud töö sisule ei tooks nende kaasamine mingeid olulisi muudatusi, arvestades, et Aristoteles ja Thukydides on selle konkreetse teema uurimisel parimad allikad ning Diodoros ja Xenophon pigem teisejärgulised.

Allikate vastukäivus muudab ajaloolise tõe leidmise keeruliseks ning annab ajaloolastele suurema vabaduse tollaste sündmuste tõlgendamisel, kuid sellest hoolimata üritab järgnev uurimus Ateena 411. aasta oligarhilise riigipöörde sündmuste käiku võimalikult tõeselt esitada. Mida kaugem ajalugu, seda raskem on välja selgitada, kas sündmused toimusid täpselt nii nagu need üles kirjutati. Seetõttu toetub ka käesolev uurimus mõneti teiste lugupeetud teadlaste hinnangutele.

Ajaloolise tausta ja sündmuste toimumise uurimisel kasutab see töö kõige rohkem kolme autori teoseid : P. J. Rhodesi “A History of Classical Greek World 478-323 BC”, John Bagnell Bury “A History of Greece to the Death of Alexander” ning Raphael Sealey “A History of the Greek City States: Ca.700-338 B.C.” Lisaks neile annab sündmustest hea ülevaate “The Cambridge Ancient History”, millest mina kasutasin A. Andrews’, D. M. Lewise ja P. J. Rhodes’i kirjutatud peatükke. Nende teoste eesmärk ongi edasi anda ajalugu, mis põhineb vanaaegsetel allikatel.

Lisaks eelpool mainitud autoritele kasutasin ka teoseid, mille eesmärgiks oli pigem anda edasi autori isiklikku nägemust või arvamust toimunud sündmuste kohta. Ryan K. Balot’ “Greed and Injustice in Classical Athens” keskendub ahnuse elemendile Ateena riigi puhul. See teos aitas mõista Ateena imperialistlikku välispoliitikat ning ka ateenlaste enda sisepoliitilisi võimuvõitlusi, kus kodanike isiklik kasu ja võimuiha suurt rolli mängisid. Julia Shear’i “Polis and Revolution: Responding to Oligarchy in Classical Athens” on selle uurimuse mõistes väga oluline, sest see seletab allikate põhjal väga detailselt lahti 411. aastal toimunud sündmused ning analüüsib oligarhilist riigipööret süviti. Samuti on väga oluline raamat Martin

¹² Balot (2001) p.186

¹³ de Ste Croix, G. E. M. “The Constitution of the Five Thousand” *Historia: Zeitschrift für Alte Geschichte* Bd. 5, H. 1 (1956), pp.4-5

Ostwaldi “From Popular Sovereignty to the Sovereignty of Law”, mis on väga mahukas uurimus viienda sajandi Ateena ühiskonna ja poliitilise korralduse kohta. See teos põhjendas hästi erinevate sotsiaalsete klasside meeleolusid tollases Ateena ühiskonnas ning aitas tänu sellele jõuda selles uurimuses püstitatud küsimuste vastusteni. Kurt Raaflaubi “The Discovery of Freedom in Ancient Greece” põhirõhk on küll vabaduse mõiste juurte uurimisel Kreekas, kuid see raamat annab jällegi aimu üldisemast riiklikust korraldusest Ateenas.

1. Ajalooline taust

1.1 Ateena sisepoliitiline olukord

Ateena oli Kreeka mõistes väga suur ning viiendal sajandil elas seal erinevate hinnangute järgi 40 000 kuni 50 000 meessoost kodanikku, nendele lisaks naised, orjad ja välismaalased.¹⁴ Tundub, et Ateena kodanikustaatust võib pidada privileegiks, mida paljud soovisid. 451. aastal muutis Perikles kodanikuõiguste saamise seadusi karmimaks – nüüdsest võisid kodanikustaatuse saada vaid mehed, kelle mõlemad vanemad on ateenlased, varem piisas vaid isapoolsest Ateena päritolust.¹⁵ Ateena kodanikul oli õigus omada maad linna territooriumil ning osaleda riigivalitsemises, samas oli tal kohustus maksta makse, kui riik temalt seda nõudis ning oma linna eest sõdida.¹⁶

Siiski ei olnud Ateena suurus, mis ta võrreldes teiste polistega eriliseks tegi. Ateenas kehtis otsene demokraatia ehk rahvavõim. Põhilised otsused, isegi riigi finantsolukorda või välispoliitikat puudutavad, langetati regulaarsetel ja kõigile kodanikele avatud rahvakoosolekutel, kus igal kodanikul sõltumata tema sotsiaalsest staatuselt oli võrdne hääl.¹⁷ Rahvakoosolekul võis iga kodanik osaleda aruteludes seaduste üle või ise mõne uue etappaneku teha.¹⁸ Oluline riiklik organ Ateena demokraatias oli 500-nõukogu, mille ülesandeks oli ette valmistada küsimused, mis rahvakoosolekul arutlusele tulid.¹⁹ Selle loojaks võib pidada Kleisthenest, kes 508. aastal asendas seni kehtinud Soloni 400-liikmelise nõukogu.²⁰ Kleisthenes jaotas ateenlased kümneks füüliks (hõimuks) ning iga füül pidi saatma 50 liiget sellesse vastloodud 500-liikmelisse nõukokku.²¹ Lisaks pidi iga füül valima ühe strateegi, mis kokkuvõttes andis Ateenale 10 strateegi ehk väejuhti.²² Herodotos on Kleisthenese reformid võrdsustanud demokraatia loomisega.²³

¹⁴ Ober (1999) p.63 ; Rhodes (2006) p.57 : arvab, et 431. aastal elas Ateenas 60 000 kodanikku

¹⁵ Rhodes (2006a) p.55

¹⁶ Rhodes (2006a) p.56

¹⁷ Ober (1999) p.63

¹⁸ Rhodes, P. J. "The Athenian Revolution" *The Cambridge Ancient History Volume 5*, pp.62-95, Cambridge: Cambridge University Press 2006(b), p.77

¹⁹ Rhodes (2006a) p.57 ; Sealey, Raphael "A History of the Greek City States: Ca.700-338 B.C." Berkeley, Los Angeles: University of California Press 1976, pp.150-151

²⁰ Sealey (1976) p.150

²¹ Sealey (1976) pp.150-151

²² Sealey (1976) p.154

²³ Ostwald, Martin "From Popular Sovereignty to the Sovereignty of Law" Berkeley, Los Angeles, London: University of California Press 1986, p.15

Hiljemalt viienda sajandi keskpaigast peale said kodanikud riigiteenistuse eest palka – seda maksti erinevate riigiametite ning ka 500 liikmelise nõukogu töös osalemise eest.²⁴ Demokraatlik riigikord tähendas, et vaesed inimesed, kes ei olnud isegi võimelised endale hopliidivarustust hankima, omasid poliitilist teadlikkust ning võisid osaleda riigivalitsemises, sest Ateena riik kompenseeris rahaliselt vaesemate kodanike osalemise riigitöös. Niisiis kuulus Ateena Kreekas nende riikide hulka, kus ühiskonnas omasid enim võimu vaesed mehed, kellel mõnes teises polises riigivalitsemise juurde mingit pääsu ei oleks. Kuna need vaesemad kodanikud moodustasid Ateenas enamuse, tähendas see, et poliitiliste otsuste raskuskese langes just madalamast soost kodanikele, mis kokkuvõttes andis Ateenale tähelepanuväärse poliitilise stabiilsuse.²⁵ Ateena sisepoliitilisest stabiilsusest ja ühtsusest annab märku ka see, et Ateena välispoliitika oli suhteliselt imperialistlik.²⁶ See tähendas, et Ateena polnud hõivatud sisepoliitiliste tulide lahendamisega ning võis suunata pilgu hoopis oma mõjuvõimu kasvatamisele ülejäänud Kreekas.

Ateena ühiskonnas oli kodanikud jagunenud sõltuvalt oma varandusest nelja klassi.²⁷ Kõige madalamasse klassi kuulusid theetid, kellele arvatavasti omistati läbi Soloni reformide ka poliitilised õigused ehk nad võisid osaleda rahvakoosolekutel.²⁸ Kuna theetidel ei olnud piisavalt raha, et endale hopliidivarustus hankida, olid nad sõja korral sunnitud teenima laevastikus sõudjatena.²⁹ Arvestades, et viienda sajandi Ateena oli regiooni suurim merevõim, olid theetid Ateenale äärmiselt olulised, sest nad moodustasid mereväelastest üle poole.³⁰ 411. aastal võimule tulnud oligarhia üheks suurimaks probleemiks oligi, et theetidelt võeti nende poliitilised õigused, mis viimaseid kahtlemata pahandas.³¹

Selleks, et riik toimiks, pidi Ateena end mingit moodi finantseerima. Riigi ülesandeks oli korras hoida teed, tagada elanike varustamine veega, avalike hoonete haldamine ning riigikaitse korraldamine.³² Viiendal sajandil koguti maksud ühte kesksesse riigikassasse, millest eraldi oli olemas veel templikassa ning kuni 411.

²⁴ Rhodes (2006a) p.56

²⁵ Ober (1999) p.63

²⁶ Balot (2001) p.142

²⁷ Sealey (1976) p.115

²⁸ Hornblower, Simon; Spawforth, Antony "The Oxford Classical Dictionary" (3rd Edition) Oxford, New York: Oxford University Press 1996, p.1512

²⁹ Hornblower ; Spawforth (1996) p. 1512

³⁰ Ostwald (1986) p.230

³¹ Rhodes (1972) p.125

³² Rhodes (2006a) p.58

aastani ka Delose liidu kassa.³³ Näiteks imporditavalt ja eksporditavalt kaubalt nõuti 2-protsendilist maksu.³⁴ Ateenale maksid andamit ka tema liitlased, kuigi arvatakse, et need maksud ei olnud üldjuhul liitlastele liiga koormavad, neid tõsteti sõja ajal ja langetati rahuperioodidel.³⁵ Ateena riigikaitse põhines Delose liidul ning kaitse finantseerimine toimus läbi Delose liidu liikmete maksude. Tribuut, mida liikmed maksid investeeriti Ateena laevastiku arendamiseks ning sõjaväes teenijatele palkade tasumiseks.³⁶ 440. ja 430. aastatel kui liitlaste makstud makse üle jäi, kasutati neid makse Ateena ja Atika avalike hoonete ehitamiseks.³⁷ Üldiselt tasusid ateenlased kaudseid makse, mis tähendas, et nende maksud olid otseselt sõltuvuses nende tarbimise mitte rikkusega ning mingit kindlat maksu otse valitsusele ei olnud määratud.³⁸ Üks otsene maks, mis viienda sajandi teisel poolel sisse seati oli kinnisvaramaks ehk *eisphora*, kuid selle puhul oli pigem tegemist erakorralise maksuga.³⁹

Oluline finantsallikas riigile oli Ateena aristokraatlik eliit. Ateenas oli liturgiade süsteem, mille raames suunati rikkaid kodanikke oma raha kulutama Ateenale olulistes valdkondades.⁴⁰ Liturgiade tasumisse ei suhtunud nagu kohustuslikesse maksudesse, milles nähti tavaliselt riigipoolsest raha sunniviisilist võõrandamist. Rikkamad kodanikud võisid isegi konkureerida, kes läbi oma liturgiade rohkem riigi arengusse investeerivad ning kokkuvõttes innustas see neid oma kulutusi suurendama.⁴¹ Liturgiaid oli kahte liiki. Rikas kodanik võis näiteks tasuda ühe aasta lõikes ühe Ateena mereväe laeva kulutused.⁴² Selliseid kodanikke nimetati trierarhideks.⁴³ Teist liiki kulutused hõlmasid erinevaid festivale, mille raames toetati kunsti, muusika või spordi arengut.⁴⁴ Kuigi rikkad kodanikud maksid liturgiad suuresti oma isikliku prestiiži pärast, ilmneb siit, et nende rahaline panus Ateenasse oli kordades suurem kui vaesemate ateenlaste oma, kes makse ei tasunud.

³³ Rhodes (2006a) p.59

³⁴ Rhodes (2006a) p.59

³⁵ Bury (1900) p.348

³⁶ Rhodes (2006b) p.81

³⁷ Rhodes (2006b) p.81

³⁸ Rhodes (2006b) p.84

³⁹ Hornblower ; Spawforth (1996) p.514 ; Rhodes (2006b) p.84

⁴⁰ Hornblower ; Spawforth (1996) p.875 ; Rhodes (2006b) p.84

⁴¹ Hornblower ; Spawforth (1996) p.875 ; Rhodes (2006b) p.84

⁴² Hornblower ; Spawforth (1996) p.875

⁴³ Hornblower ; Spawforth (1996) p.875

⁴⁴ Hornblower ; Spawforth (1996) p.875 ; Rhodes (2006b) p.84

1.2 Ateena mereliit ja Peloponnesose sõda

Vana-Kreeka puhul ei ole võimalik rääkida ühtsest riigist ning arvestades asjaolu, et ühe kitsa territooriumi peale oli koondunud hulganisti linnriigikesi, oli konfliktide tekkimine ja omavaheline konkureerimine vältimatu. Viienda sajandi keskpaigaks oli Vana-Kreeka linnriikide seas kujunenud välja jõudude vahekord, kus jaguneti peamiselt kahe juhtiva polise selja taha.

Pärsia sõdade ajal 478. aastal moodustati Kreekas uus liit, mis sai oma nime Delose linna järgi, kus asus liidu kassa.⁴⁵ Ateena juhtroll liidus tõusis kiiresti – kassa viidi Deloselt Ateenasse ning Delose liidu liikmed hakkasid truudust vanduma Ateenale, mitte Ateenale ja tema liitlastele.⁴⁶ Aja jooksul muutus Ateena kui liidu tähtsaima linnriigi mentaliteet ning teda hakati pidama liitlaste suhtes pigem türanniks kui hegemooniks.⁴⁷ Ateenast kujunes Egeuse mere kaubanduse süda, tema majandus ja kultuurielu lõid õitsele ning liidu ühiskassast finantseeriti ka uhkete ehitiste püstitamist Ateena akropolile.⁴⁸ Thukydides on oma uurimuses esitanud erinevate inimeste kõnesid, kus viidatakse Ateena häbematusse, sest ta käsitles Delose liitu kui oma impeeriumit ning surus oma liitlastele, või pigem juba alluvatele, peale oma nõudmisi.⁴⁹ Pseudo-Xenophoni ehk ühe anonüümse kaasaegse aristokraadi hinnangul allutas Ateena suuremad linnriigid oma liitu hirmu ja jõu abil, väiksemad linnriigid vajasisid aga ise Ateena tuge ja kaitset.⁵⁰ Ateena võimsus tulenes tema juhtrollist merel, mis tähendas seda, et teised riigid selles piirkonnas olid sunnitud Ateenale alluma ja tema võimuga arvestama, sest ei olnud olemas riiki, kes ei oleks importinud või eksportinud mingit kaupa.⁵¹

Ateena ja tema liitlaste vastasleeri kuulus Sparta oma liitlastega, kes moodustasid Peloponnesose liidu. Nimetus tulenes Peloponnesose poolsaarest, kus enamik liikmeid paiknes. Tugevaimaks liikmeks oli loomulikult Sparta, kuid tal ei olnud nii tugevat kontrolli oma liitlaste üle kui oli ateenlastel.⁵² Spartalasi on alati peetud erakordselt osavateks sõjameesteks, mis pidas küll paika, kuid ka nende tugevusel oli piir. Nimelt puudus neil võidušanss merel, sest Ateena laevastikule jäädi

⁴⁵ Rhodes (2006a) pp.172-173

⁴⁶ Thuc. I:96 ; Rhodes (2006a), p.173

⁴⁷ Raaflaub (2004) p. 122

⁴⁸ Raaflaub (2004) p.115 ; Rhodes (2006a) p.177

⁴⁹ Thuc. I:124 ; III:37 ; Rhodes (2006a), p.179-180

⁵⁰ Ps.Xen. *Ath.Pol.* 2.3

⁵¹ Ps.Xen. *Ath.Pol.* 2.4

⁵² Raaflaub (2004) p.123

alla nii arvuliselt kui ka oskuste poolest.⁵³ Pingete kogunemise tulemusel lahvatas 431. aastal Peloponnesose sõda (või siis Teine Peloponnesose sõda).⁵⁴ Thukydidese isikliku arvamuse järgi puhkes sõda seetõttu, et Ateena muutus liiga võimsaks ning Sparta hakkas hirmu tundma.⁵⁵ Thukydides on põhjalikult lahti mõtestanud Peloponnesose sõjale eelnenud erinevad lahkkelid kahe rivaali vahel, et “.. keegi ei peaks kunagi kahtluse alla seadma, miks nii suur sõda puhkes.”⁵⁶

431. aastal algas Peloponnesose sõda, mis kestis 404. aastani. Ateenlaste strateegia Periklese juhtimise ajal rajanes pigem kaitsele. Evakueeruti Atika maakonnast Ateena müüride taha, et ei peaks kokku puutuma tugeva Peloponnesose maaväega.⁵⁷ Kõrgendatud tähelepanu suunati oma laevastikule, et hoida kontrolli merel, mis oli eluks vajalik ateenlastele, kuna sealtkaudu varustati neid toiduga.⁵⁸ Ateenlaste suureks eeliseks oli nende majanduslik üleolek vaenlasest, kuid oma finantsilise edumaa säilitamiseks tuli hoida tugevat kontrolli liitlaste üle, kellelt maksud kogunesid.⁵⁹

Spartat toetas kogu Peloponnesose liit, suur osa Kreeka keskosast ning mõned liitlased Loode-Kreekas.⁶⁰ Enesekindlusest hoolimata mõistis Peloponnesose liit, et tegu ei ole nõrga vastasega. Seda näitab Sparta kuninga Archidamose kõne, kus ta analüüsib põhjalikult Ateena tugevusi ning jõuab järeldusele, et ainult Atika rüüstamine ei too kiiret võitu, vastupidi, ta peab võimalikuks, et sõda pärandatakse ka neist järgnevale põlvkonnale.⁶¹

Üldiste hinnangute kohaselt jagunesid jõu vahekorrad järgmiselt : ateenlastel oli üleolek laevastikus kolm ühele ning spartalastel oli üleolek hopliitide (jalaväelaste) osas samuti kolm ühele.⁶² Suure Peloponnesose sõja esimese poole võitjaks võib ideeliselt pidada Ateenat, sest Sparta oli ebaõnnestunud oma püüdlustes purustada ateenlaste impeerium.⁶³ 421. aastal sõlmiti Nikiase rahu, kuid mitmed Sparta liitlased

⁵³ Ober (1999) p.83

⁵⁴ Rhodes (2006a), p.174

⁵⁵ Thuc. I:23

⁵⁶ Thuc. I:23

⁵⁷ Thuc. I:143 ; Rhodes (2006) p.96

⁵⁸ Lewis, D. M. “The Archidamian War” *The Cambridge Ancient History Volume 5*, pp.370-432, Cambridge: Cambridge University Press 2006b, p.381

⁵⁹ Lewis (2006b) p.381

⁶⁰ Rhodes (2006a) p.95

⁶¹ Thuc. I:80-81 ; Lewis (2006b) p.388

⁶² Rhodes (2006) p.95

⁶³ Andrews, A. “The Peace of Nicias and the Sicilian Expedition” *The Cambridge Ancient History Volume 5*, pp.433-463, Cambridge: Cambridge University Press 2006(a), p.433

ei olnud rahu tingimustega nõus ning tegelikkuses rahu täiel määral ei realiseerunudki.⁶⁴

1.3 Sitsiilia ekspeditsioon ja selle katastroofilised tagajärjed

Ateenale

Sõjategevusest ei jäänud puutumata ka Vana-Kreeka põhiterritooriumist lääne poole jäävad alad. Sitsiilia saarel asuv Segesta linnriigike palus 416. aastal abi oma liitlaselt Ateenalt, sest neil oli tekkinud konflikt oma naabri Selinusega, keda omakorda toetas Sitsiilia suurim ja tugevaim kreeklastega asustatud linn Sürakuusa.⁶⁵ Retke ettevõtmist soosis Segesta antud katteta lubadus ateenlastele abi eest heldelt tasuda, samuti oli Ateena huvides Sitsiilia piirkonnas sisse seada endale soodsad tingimused.⁶⁶ 415. aasta kevadel otsustasidki ateenlased saata Segestale appi 60 laeva kolme väejuhi – Alkibiadese, Nikiase ja Lamachose – juhtimisel.⁶⁷

Hermokratese, Sürakuusa ühe tollase juhi, arvates ei olnud Sitsiilia ekspeditsiooni motiiviks lojaalsus liitlastele, vaid ateenlaste ahnus.⁶⁸ Tema arvamust jagas ka Thukydides, kes pidas ateenlaste eesmärgiks valitseda kogu Sitsiiliat ning selle kattevarjuna kasutati liitlastele appitõttamise projekti.⁶⁹ Ryan K. Balot näeb Sitsiilia ekspeditsiooniga nõustumise põhjuseid tollase Ateena võimuladvikus. Tema arvates ei oleks Periklese ajal sellist otsust vastu võetud, kuid tollaste liidrite – Nikiase, kellel oli Periklese ettenägelikkus, kuid mitte tugevus, ning Alkibiadese, kellel oli piisavalt karismat ja võimu, kuid mitte ettenägelikkust – vaidluste tagajärjel otsustas Ateena rahvas oma ahnuses toetada Alkibiadese imperialistlikke kavatsusi ehk siis Sitsiilia ekspeditsiooni toimumist, tajumata oma riigi võimupiire.⁷⁰ Thukydidese hinnangul alahindasid ateenlased saare suurust ning sealsete elanike arvu.⁷¹

⁶⁴ Thuc. V:18-19,22,25 ; Rhodes (2006a) p.114

⁶⁵ Sealey (1976) p.351; Andrews (2006a) p.446

⁶⁶ Thuc. VI:8 ; Rhodes (2006a) p.132

⁶⁷ Thuc. VI:8 ; Andrews (2006a) pp.446-447

⁶⁸ Balot (2001) p.156

⁶⁹ Ostwald, Martin "From Popular Sovereignty to the Sovereignty of Law" Berkeley, Los Angeles, London: University of California Press 1986, p.315

⁷⁰ Balot (2001) pp.164-165

⁷¹ Thuc. VI:1

Keskne sõjategevus oli seega kandunud Sitsiiliasse. Ateenlased olid peagi kurnatud Sürakuusa piiramisest ning hakkas ilmne, et sürakuusalased on võimelised Ateena laevastikku merel võitma.⁷² Ateena pidi Sitsiiliasse saatma abivägesid, mis nende olukorda mõnevõrra parandasid, kuid ekspeditsiooni päästa ei suudetud.⁷³ Üks strateegidest, kes Nikasele Sitsiiliasse appi saadeti oli ateenlane Demosthenes, kes soovitas Ateena mereväel koju tagasi pöörduda kuniks võim merel veel nende käes oli, kuid Nikias ei olnud nõus taganema.⁷⁴ Kui ta lõpuks nõusse saadi ja laevad olid end sõiduvalmis seadnud, nurjas plaani kuuvarjutus, milles nähti hoiatavat sõnumit jumalate poolt ning taganemine lükati edasi.⁷⁵ Kui Sürakuusas kuuldi ateenlaste taganemisploandist, otsustati anda vaenlasele viimne hoop. Ateenlastel puudus selles merelahingus igasugune manööverdamisruum ning nende väed purustati, mis jättis rusutud ateenlaste ainsaks võimaluseks põgenemise, mida nende vaenlane aga ei plaaninud lubada.⁷⁶ Lõpuks oli Nikias nõus alistuma ning Sürakuusa otsustas kaotajaid väga karmilt kohelda : ellujääjad vangistati, Ateena liitlasi Sitsiilias karistati ning Demosthenes ja Nikias hukati.⁷⁷ Thukydides kirjutab oma “Peloponnesose sõja ajaloo”, et ükski kaotus pole kaotajatele enne veel nii ränk olnud, sest hävitati kõik, mida hävitada sai, ning tuhandetest ateenlastest, kes ekspeditsioonis osalesid, jõudsid koju vaid üksikud.⁷⁸

413. aasta kevadel saatis Sparta kuningas Agis lakedaimonlased oma liitlastega Atika maakonda rüüstama, mille käigus hõivati sõjas pooli vahetanud Alkibiadese soovitustest lähtudes ka Dekeleia, mis asus Ateenast vaid neliteist miili põhja pool.⁷⁹ Spartalaste jõudmine nii lähedale oli kindlasti valus hoop ateenlastele. Selle tulemusel hukkasid spartalased ateenlaste kariloomad ja põllumajandusega tegelemine seiskus, mis andis järjekordse hoobi ateenlaste majandusele.⁸⁰ Kuna kodanikud ei pääsenud ligi oma maadele, kaotasid nad oma tuluallika, mis võis eriti rikkamates kodanikes tekitada demokraatliku valitsuse vastaseid meeleolusid.

Uue jõuna tuli Peloponnesose sõtta Pärsia, kes nägi Ateena nõrkuses võimalust Väike-Aasias oma võimu kasvatada ning selle saavutamiseks hakkas ta õhutama

⁷² Bury (1900) p.461

⁷³ Thuc. VII:16-17 ; Rhodes (2006a) p.138

⁷⁴ Thuc. VII:16,47,49 ; Bury (1900) p.462

⁷⁵ Rhodes (2006a) p.138

⁷⁶ Bury (1900) p.463

⁷⁷ Thuc. VII:85-86 ; Rhodes (2006a) p.139

⁷⁸ Thuc. VII:87

⁷⁹ Thuc. VII:19 ; Sealey (1976) p.356

⁸⁰ Sealey (1976) p.356

mässe ning otsima lähedast liitu spartalastega.⁸¹ 412. aastal sõlmisidki Pärsia ja Sparta omavahel Mileetose lepingu, mille kohaselt Sparta sai pärslastelt rahalist toetust ning Pärsiale jäeti vastutasuks vabad käed oma ülemvõimu kehtestamisel Väike-Aasia Kreeka linnade üle.⁸²

Sitsiilia ekspeditsioon avaldas mõju ka Delose Liidu ühtsusele, sest Ateena liitlased hakkasid mõistma, et Ateenal ei ole enam sellist tugevust, et kõiki oma liitlasi enda kontrolli all hoida.⁸³ Euboialased olid esimesed, kes saatsid oma saadikud Sparta kuninga Agise juurde teadeandega, et nad on valmis Ateenast lahku lööma.⁸⁴ Agis tervitas sellist sõnumit ning oli valmis Euboiale igakülgset abi pakkuma, kuid kui ka Lesbos samasuguse sooviga saabus, otsustas Agis, et otstarbekam on organiseerida Lesbose lahkulöömist Ateenast.⁸⁵ Lisaks eelmainitutele pöördusid Sparta võimude poole ka Hiios ja Erythrae, kes andsid samuti teada, et nad on valmis Ateena-vastast mässu alustama.⁸⁶ 412. aasta kevadel otsustas Sparta, et Hiios tuleb toetada ning sinna saadeti peloponnesoslase laevad.⁸⁷ Hiios ning tema järel ka Erythrae lõid Ateenast lahku ning viimase vastu asusid mässama ka teised liitlased.⁸⁸ Selline sündmuste käik sundis Ateenat kasutusele võtma erakordsed meetmed: hädaolukordadeks mõeldud rahareservid – 1000 talenti, mis olid olnud puutumata Peloponnesose sõja algusest saati – investeeriti uue laevastiku ehitamiseks.⁸⁹ Kuigi Mileetose ja Hiiose eraldumist Ateena liitlaste hulgast ei suudetud päästa, said ateenalsed tänu uuele laevastikule taas kontrolli Lesbose ja Samose üle ning viimasele asutasid ateenlased oma Egeuse mere tugipunkti, kuhu koondus suur osa Ateena mereväest.⁹⁰ Selline laialdane mässulaine Ateena liitlaste hulgas võis olla märk sellest, et jõudude vahekord Kreekas hakkas üha enam kalduma spartalaste poole ning ateenlaste liitlased ei soovinud jääda sõjakaotajateks.

Sitsiilia ekspeditsioon lõppes täieliku katastroofiga. Rahulolematust sõjaga jõudis Ateenas haripunkti ning inimestes hakkas tärkama soov leida keegi, kes kogu

⁸¹ Bury (1900) p.471

⁸² Bury (1900) p.471

⁸³ Rhodes (2006a) p.143

⁸⁴ Thuc. VIII:5 ; Rhodes (2006a) p.143

⁸⁵ Thuc. VIII:5 ; Rhodes (2006a) p.143

⁸⁶ Thuc. VIII:5 ; Rhodes (2006a) p.143

⁸⁷ Thuc. VIII:8 ; Rhodes (2006a) p.143

⁸⁸ Thuc. VIII:14; Bury (1900) p.471

⁸⁹ Thuc. VIII:15 ; Rhodes (2006a) p.143 ; Ostwald (1986) p.338 ; Bury (1900) p.472

⁹⁰ Rhodes (2006a) p.144 ; Ostwald (1986) p.338

selle olukorra eest vastutaks. Polise riigijuhtide pädevus ning demokraatliku süsteemi toimivus seati küsimärgi alla.

1.4 Aristokraatia suhtumine Ateena demokraatiasse

Kuigi Perikles oli Ateenas populaarne poliitik, oli juba tema ajal olemas siseriiklik opositsioon tugeva oligarhilise partei näol, kes ründas Periklest tema agressiivse välispoliitika tõttu ning suutis Ateenas häälekalt oligarhiat reklaamida.⁹¹ Perikles suutis osava poliitikuna võtta vastu populaarseid otsuseid, mis vaigistas maha tema agressiivsed oponendid.⁹²

420. aastate paiku hakkas ühiskonnas tõusma taas kriitika demokraatia suhtes. Osadele inimestele hakkas tunduma, et demokraatias on juurdunud süstemaatiline korruptsioon ning, et demokraatia on oma olemuselt rahva ja reeturliku eliidi konspiratsioon, mis on tekitanud ideoloogilise kujutelmaga Ateena ühtsuse kohta, samas kui tegelikkuses püüavad juhtivad ametnikud linnatuludest võimalikult palju isiklikku kasu lõigata.⁹³ Noorte kõrgklassi ateenlaste seas hakati traditsioonilisse Ateena demokraatiasse suhtuma kui ajale jalgu jäänud jäika poliitilisse süsteemi.⁹⁴ Siit ilmneb ka lõhe põlvkondade vahel – Peloponnesose sõja ajal tegelesid Ateena juhtimisega peamiselt vanemad isikud, sest nooremad kodanikud olid hõivatud militaartenistuses. Seetõttu tekkis Ateenasse jäänud nooremate kodanike, kes peamiselt kuulusid eliidi hulka ning ei osalenud nii aktiivselt sõjategevuses, seas rahulolematust eakamate demokraatlike liidrite ehk demagoogide (kr keeles “rahva juht”) nende meelest iganenud juhtimisstiiliga.⁹⁵ Aristokraatide pahameele aluseks võis olla ka Ateena maksupoliitika. 428. aastal kehtestati Ateenas kinnisvaramaks *eisphora*, mis ühelt poolt näitas, et Ateena ressursid sõjas vajasisid täiendamist ning teisalt tähendas, et nüüdsest langes maksukoorem rohkem rikastele, sest just nemad omasid oma jõukuse tõttu rohkem kinnisvara.⁹⁶ Kuigi Josiah Ober nimetab viienda sajandi Ateenat ajalooliseks näiteks dünaamilise ja stabiilse demokraatliku kultuuri kohta, kus arvukas ja sotsiaalselt eristuv kodanikkond suutis juhtida kompleksset

⁹¹ Bury (1900) pp.348-349

⁹² Bury (1900) p.349

⁹³ Balot (2001) p.200

⁹⁴ Ostwald (1986) p.273

⁹⁵ Ostwald (1986) p.229

⁹⁶ Balot (2001) p.181

ühiskonda,⁹⁷ ilmneb, et välisest stabiilsusest hoolimata eksisteerisid Ateenas ka opositsioonilised meeleolud.

Allikana annab demokraatiavastastest suhtumistest aimu poliitiline pamflett viienda sajandi Ateenast, mille autoriks on Pseudo-Xenophon ehk Vana Oligarh – nimi, mis on mõnevõrra eksitav, sest tegelikult ei ole tema vanus meile teada.⁹⁸ Tema puhul ei olnud tegemist aktiivse poliitikuga ning ta töö eesmärk ei ole teada, kuid tema halvustavast suhtumisest Periklese demokraatlikku režiimi ja Ateena kõrgklassi ülistamisest, võib järeldada, et ta kuulus Ateena aristokraatide hulka.⁹⁹ Vana Oligarh on Ateena riikliku korralduse peale pahane, sest “närused massid” on ühiskonnas paremal järjel kui “head ja korralikud” kodanikud.¹⁰⁰ Rahvast süüdistatakse ka selles, et nad huvituvad ainult ametikohtadest, mille eest nad palka või mingisugust muud kasu saavad, ning riigi üleüldisest heaolust nad ei hooli.¹⁰¹ Tema arvates ei huvitu rahvas harimatuse tõttu gümnaastikast ja muusikast, mis tähendab, et nad ei tooda Ateenale juurde kultuurilist väärtust.¹⁰² Lisaks sellele kritiseerib ta ka Ateena käitumist väljaspool oma territooriumit. Ta peab Ateena välispoliitikat üsna agressiivseks, sest Ateena liitlased olid tema silmis muutunud pigem Ateena orjadeks.¹⁰³ Ta usub, et kogu maailmas on ühiskonna kõrgemad kihid demokraatiavastased, mis lubab kindlalt arvata, et ka Ateenas ei olnud aristokraatide toetus demokraatiale eriti kõrge.¹⁰⁴

1.4 Alkibiades ja poliitilised skandaalid Ateenas

Demokraatia kukutamisele ja oligarhia kehtestamisele viinud sündmustes oli väga oluline roll ateenlasel Alkibiadesel, kes kuulus sünnilt kõrgesse klassi, oli haritud ja väga intelligentne, kuid oma iseloomult üsna moraalitu tegelane.¹⁰⁵ Tal puudusid ausale riigimehele omased eesmärgid, püsivus ja enesevalitsus, kuid selle

⁹⁷ Ober (1999) p.31

⁹⁸ Sealey (1976) p.235

⁹⁹ Ostwald (1986) p.188

¹⁰⁰ Ps.Xen. *Ath.Pol.* 1.1 ; Ostwald (1986) p.189

¹⁰¹ Ps.Xen. *Ath.Pol.* 1.3 ; Balot (2001) p.186 ; Ostwald (1986) p.189

¹⁰² Ps.Xen. *Ath.Pol.* 1.13 ; Ostwald (1986) p.189

¹⁰³ Ps.Xen. *Ath.Pol.* 1.18 ; Raaflaub (2004) p.131

¹⁰⁴ Ps.Xen. *Ath.Pol.* 1.5

¹⁰⁵ Bury (1900) p.441

kompenseeris ta oma kustumatu võimuiha ja julgusega.¹⁰⁶ Alkibiadese truudus demokraatiale ei olnud ilmselt kõige tugevam, mis samas ei pidurdanud tema püüdlemist Ateena poliitika tippu.¹⁰⁷ Ta oli võimekas kõneleja ning ka ise teadlik oma oskustest ja sarmist.¹⁰⁸

Enne laevastiku purjetamist Sitsiilia suunas toimus Ateenas kaks religioosset skandaali – jumal Hermese büstide lõhkumine ning Eleusise müsteeriumide narrimine, milles süüdistati Alkibiadest.¹⁰⁹ Hermide lõhkumise uurimise käigus kerkisid esile veel mõned religiooniga seotud kahtlased juhtumid. Selgus, et osades kodudes on peetud Eleusise müsteeriumite paroodiaid, mida peeti aga pühaduse teotuseks, sest Eleusise müsteeriumite tähistamine oli lubatud religioossete pidustuste käigus Ateenas kaks korda aastas ja avalikult.¹¹⁰ Alkibiades osutus üheks neist isikutest, keda müsteeriumite solvamises süüdistati ning tema peamisteks süüdistajateks olid tema poliitilised vastased, kes tahtsid ta võimult tõugata.¹¹¹ Kuna Alkibiades oli selgelt ekspeditsiooni pooldaja on raske näha tema süüd Hermese kujude lõhkumisel, sest selles nägid kreeklased halba ettekuulutust tulevaste ettevõtmiste kohta.¹¹² Arvatavasti leidsid Alkibiadese oponendid lihtsalt soodsa võimaluse tema positsioon kõikuma lüüa ning lootsid ta ostrakismiga linnast lahkuma sundida. Alkibiades eitas oma süüd ja nõudis kiiret kohtupidamist, sest kavandatud Sitsiilia ekspeditsiooni tõttu oli tema seljataha koondunud armee ning kuna ta oli suutnud leida Ateena ekspeditsioonile liitlasi, võis ta loota ka rahva toetusele.¹¹³ Tema vaenlased mõistsid seda ning lükkasid kohtupidamise edasi.¹¹⁴

Thukydide järgi oli hermise rüvetamise puhul tegemist väga tõsise skandaaliga, milles nähti eelkõige halba ennet tulevase retke suhtes, kuid ka tõendit selle kohta, et on olemas revolutsioonilised plaanid demokraatia kukutada.¹¹⁵ Thukydide järgi väitsid Alkibiadese süüdistajad, et hermise rüvetamine ja müsteeriumite pilkamine on vaid osa laiemast vandenõust demokraatia kukutamisel ning, et Alkibiadesel on selles

¹⁰⁶ Bury (1900) p.441 ; Tritle, Lawrence A. "A New History of the Peloponnesian War" Malden: Wiley-Blackwell 2010, p. 172

¹⁰⁷ Bury (1900) p.442

¹⁰⁸ Plu. 10.2

¹⁰⁹ Thuc. VI:27-28 ; Sealey (1976) p.354

¹¹⁰ Thuc. VI:28 ; Sealey (1976) p.354

¹¹¹ Thuc. VI:28

¹¹² Plu. 17.2-17.3

¹¹³ Thuc. VI:29

¹¹⁴ Thuc. VI:29 ; Sealey (1976) p.354

¹¹⁵ Thuc. VI:27

kõiges käsi mängus.¹¹⁶ Samuti uskusi ateenlased, et selle vandenõu eesmärgiks on demokraatia asendada oligarhia või türanniaga.¹¹⁷ On vaieldav küsimus, kas tegemist oli tõesti ulatusliku konspiratsiooniga demokraatia kukutamise nimel, nagu Thukydides väidab paljusid ateenlasi uskuvat, või lihtsalt purjus noorte vandaalitsemisega. P. J. Rhodes arvab, et kui hermide lõhkujatel oleks mingi sügavam poliitiline eesmärk olnud, oleksid nad Ateenas valitsevat paanikat ära kasutanud ja astunud järgnevalt otsustavaid samme demokraatia kukutamise nimel.¹¹⁸ Kuna selliseid samme ei järgnenud järeldab ta, et tegu ei olnud demokraatiavastase vandenõuga, kuid rahva seas tekkinud hirm näitab, et Ateena poliitiline stabiilsus ei olnud eriti kindel.¹¹⁹ Martin Ostwald jõuab sarnasele järeldusele ning arvab, et kuigi hermide rüvetajad mõisteti ikkagi süüdi pühaduseteotuses mitte riigivastases tegevuses, on siiski tähelepanuväärne, et need sündmused suutsid Ateena ühiskonnas nii palju meeolehärra tekitada, mis on tõestus sellest, et hirm demokraatia püsimise pärast oli ateenlaste seas vägagi reaalne.¹²⁰

Ateenat raputanud religioosseid skandaale ei unustatud pärast Sitsiilia ekspeditsiooni teelesaatmist ning rahvas soovis endiselt süüdlased kindlaks teha.¹²¹ Ateenlased kartsid, et toimunud sündmuste eesmärgiks oli sisse seada oligarhia või diktatuur ning süüdimõistetutele kehtestati surmaotsus.¹²² Samasugust otsust taheti ka Alkibiadesi üle langetada ning Sitsiiliasse saadeti tema juurde saadikud, kes pidid ta tagasi Ateenasse tooma, kuid Alkibiades oma lähimate liitlastega, keda samuti sarnastes punktides süüdistati, põgenesid.¹²³ Ateenlased mõistsid Alkibiadesele karistuseks surmaotsuse ning ta suundus hoopis Spartasse, kus hakkas ateenlaste vastu töötama ning kutsus üles spartalasi Sitsiilias toimuvasse sekkuma.¹²⁴ Spartas väitis Alkibiades, et ta oleks olnud tõepoolest võimeline demokraatiat haavama ning, et demokraatia puhul on tegu süsteemiga, mida üldiselt peetakse absurdseks, kuid samas tões, et käimasoleva sõja raames oleks süsteemi muutmine ohtlik olnud.¹²⁵

¹¹⁶ Thuc. VI:28

¹¹⁷ Thuc. VI:60 ; Ostwald (1986) p.323

¹¹⁸ Rhodes (2006a) p.158

¹¹⁹ Rhodes (2006a) p.158

¹²⁰ Ostwald (1986) p.323

¹²¹ Thuc. VI:53

¹²² Thuc. VI:60 ; Rhodes (2006a) p.158

¹²³ Thuc. VI:53,61 ; Bury (1900) p.452

¹²⁴ Thuc. VI:61,91-92 ; Bury (1900) p.453-454

¹²⁵ Thuc. VI:89 ; Rhodes (2006a) p.159

Nende sündmuste põhjal võib teha kaks järeldust. Esiteks, jutud demokraatia kukutamisest ja oligarhisest revolutsioonist põhjustasid ateenlaste seas suurt meelehärmi ja külvasid hirmu. Teiseks, Ateenas oli teatud kiht inimesi, kes hermide rüvetamisega võisid avaldada protesti demokraatia vastu ning soovisid võimu ehk endale. Üldiselt võib öelda, et kuigi Ateena oli tuntud oma stabiilse demokraatliku traditsiooni poolest, oli opositsioon ühiskonnas täiesti olemas ning ka rahvas tajus teatavat hirmu demokraatia kukutamise ees.

2. Oligarhiline riigipööre 411. aastal

Võrreldes teiste Kreeka polistega, kus poliitilised võimuvõitlused olid harilikeks nähtusteks, oli Ateena suutnud oma riigi stabiilsust üsna hästi hoida: viimane suurem poliitiline tüli (*stasis*) Ateenas toimus 508/7. aastal.¹²⁶ Pärast läbikukkumist Sitsiilias oli Ateenal suur puudus rahast, meestest ja laevadest, ning kogu Kreekas oodati peatset Ateena langemist.¹²⁷ Ateenas tunti, et nende demokraatlik 500-liikmeline nõukogu ei olnud kriisiolukorras eriti kompetentne ning ametisse määrati 10-liikmeline kolleegium *Probuli* (eelnõunikud), väiksem ja kompaktsem juhtimisorgan, kelle otsused olid ülimuslikud nõukogu otsustele.¹²⁸ Polise valitsemisvormiks jäi endiselt demokraatia, kuid on märgata reformimeelsuse tõusu rahva seas ning seda, et toetuspind konstitutsiooni muudatusteks oli olemas. Selliste meeleolude taustal tõusid pinnale ateenlaste erimeelsused oma poliitilise korralduse kohta. Olukorras kus demokraatlik valitsus oli riigi välispoliitilisse kriisi viinud tekkis küsimus, kas oleks aeg riigivalitsemises muudatusi teha ja juhtimine kitsama kodanike ringi kätte anda. Ateena kõrgklassi seas tekkis poliitiline elavnemine ja neile tundus, et kätte on jõudnud sobiv hetk demokraatia kukutamiseks.

2.1 Initsiatiiv Alkibiadeselt

Alkibiades oli Sitsiilia ekspeditsiooni käigus sunnitud poolt vahetama, sest teda ootas oma kodulinnas Ateenas süüdimõistmine pühaduseteotuses.¹²⁹ Olles pagenduses suutis ta oma nõuannetega Spartale tekitada palju kahju ateenlastele, kuid 412. aastaks suutis ta ka spartalastega, eesotsas nende kuninga Agisega, tülli minna ja oli sunnitud Hiiose saarele põgenema.¹³⁰ Kuna Spartast oli tulnud otsus Alkibiades tappa, otsustas viimane otsida pelgupaika Pärsia satraabi Tissaphernes juures.¹³¹ Ta hakkas kohe Peloponnesose liidu vastu töötama, soovitades Tissaphernesel neile vähem raha maksta ning pakkudes uut strateegiat, mille eesmärgiks ei oleks Ateena kiire hävitamine sõjas, vaid sõja venitamine võimalikult pikaks, et kumbki pool muutuks

¹²⁶ Hansen, M. H.; Nielsen, Th. H. "An Inventory of Archaic and Classical Poleis" Oxford etc.: Oxford University Press 2004, p.1361; Shear: p.19

¹²⁷ Andrews (2006b) p.464

¹²⁸ Bury (1900) pp.469-470; Shear (2011) p.16

¹²⁹ Rhodes (2006a) p.159

¹³⁰ Sealey (1976) p.359 ; Rhodes (2006a) p.144

¹³¹ Sealey (1976) p.359

nii nõrgaks, et neist enam Pärsiale mingit ohtu ei oleks.¹³² Alkibiades vihjas Tissaphernesele ka seda, et Ateena oleks Pärsiale sobivam liitlane, kuna nad ei ole nii ambitsioonikad kui spartalased ning nad oleksid palju parema meelega nõus võimu jagama.¹³³ Kuigi Tissaphernes võttis Alkibiadese nõu arvesse, ei ole märke, et ta oleks tõsisemalt sõjas poolte vahetust kaalunud.¹³⁴ Siiski töid Alkibiadese soovitusel kahju peloponnesoslastele, sest Pärsia toetus neile vähenes.

Alkibiadese huvi Ateenat sõjakaotusest päästa tulenes tegelikult tema püüdlustest koju tagasi pääseda, kuid selleks oli vaja ateenlastega ära leppida.¹³⁵ Ta suutiski jätta Ateena vägedele Samosel mulje, et tema suhted Tissaphernesega on väga sõbralikud ning ateenlased Samosel alustasid läbirääkimisi Alkibiadesega.¹³⁶ Alkibiadese sõnum Samose laevastiku liidritele oli selge: kui Ateena loobub korrumpeerunud demokraatiast, mis oli Alkibiadese pagendusse sundinud, ning asendab selle näiteks oligarhiaga, on Alkibiades valmis tagama Pärsia toetuse Ateenale.¹³⁷

Aristotelese järgi olid ateenlased sunnitud sekkuma demokraatlikku riigikorda, sest Sparta pool oli tänu Pärsia kuninga toetusele oluliselt tugevnenud.¹³⁸ Ta jätab mainimata Alkibiadese isiku, kuid toob välja tõenäosuse, et pärslased võitleksid nende pool kui Ateena valitsuse koosseis oleks väiksem.¹³⁹ Sellest said Samosel ja Ateenas alguse kihutustööd demokraatia kukutamiseks.

2.2 Riigipöörde läbiviimine

Kõige rikkamad ateenlased, kes ühtlasi sõjas kõige rohkem kannatasid, hakkasid nüüdsest hellitama lootust võim endale haarata ning moodustasid Samosel partei ja teatasid avalikult, et demokraatia kukutamine ning Alkibiadese tagasitoomine toob kaasa Pärsia toetuse.¹⁴⁰ Kõrgest klassist ateenlased nägid, et Pärsia toetus võiks nende sõjaõnne ümber pöörata ning tagada Ateenale isegi võidu sõjas. Üldiselt usaldati Alkibiadest, kuid üks strateeg – Phrynichos – leidis, et demokraatia ja oligarhia kui

¹³² Thuc. VIII:45-46 ; Rhodes (2006a) p.144

¹³³ Thuc. VIII:46

¹³⁴ Rhodes (2006a) p.145

¹³⁵ Thuc. VIII:47

¹³⁶ Thuc. VIII:47

¹³⁷ Thuc. VIII:47 ; Raaflaub (2004) p.238 ; Rhodes (2006a) p.144

¹³⁸ Arist. *Ath. Pol.* 29.1 ; Shear (2011) p.31

¹³⁹ Arist. *Ath. Pol.* 29.1

¹⁴⁰ Thuc. VIII:48 ; Raaflaub (2004) p.238

ideoloogiad olid Alkibiadese jaoks tühised mõisted ning ainus, millest ta hoolis oli omakasu ja Ateenasse tagasipääsemine.¹⁴¹ Thukydides pidas Phyrnichose arvamust õigeks.¹⁴²

Samasel tekkinud oligarhide rinne ei läinud Phyrnichose opositsiooniga kaasa ning nad otsustasid saata Ateenasse, eesotsas nende liidri Peisandrosegaga, esindajad, et alustada läbirääkimisi Alkibiadese eksiilist tagasikutsumise ja oligarhilise riigipöörde teemal.¹⁴³ Ateenas Kolonosel toimunud rahvakoosolekul esitasid oligarhid oma poliitilise programmi ning andsid rahvale mõista, et ainult demokraatia kukutamisega võib Pärsia toetus võimalik olla.¹⁴⁴ Rahva seas oli suhteliselt tugev opositsioon selliste kavatsuste vastu, erilist pahameelt tekitas ettepanek Alkibiades Ateenasse tagasi kutsuda, kuid lõpuks suutis Peisandros neid veenda, et oligarhia on Ateena päästmiseks ainus võimalus ning nõustuti demokraatia kukutamise ja nn. Neljasaja režiimi sisseseadmisega.¹⁴⁵ Ühtlasi hääletati, et Peisandros kui juhtiv oligarh sõidab oma saadikutega Tissaphernese juurde ja alustab läbirääkimisi.¹⁴⁶

Kuigi Sparta ja Pärsia suhted ei olnud enam nii head kui varem, ei olnud Tissaphernesel plaanis oma liitlasi hüljata ning Ateenale esitati niivõrd ulatuslikke nõudmisi, et neil lihtsalt polnud võimalust nõustuda ning liit Pärsiaga ei saanud teoks.¹⁴⁷ Alkibiades, kes nägi Tissaphernese plaani läbi, üritas nüüd iga hinna eest jätta ateenlastele muljet, et põhjus, miks pärslased nendega liitu ei astu on selles, et ateenlased ei tule nende nõudmistele vastu.¹⁴⁸ Ateenlased andsid alguses küll järgi, kuid kui Alkibiades esitas Tissaphernese nõudmisena, et Pärsia kuningas võiks endale ehitada nii suure laevastiku kui tahab ning, et ta võiks sõita sellega, kuhu soovib, pidid ateenlased läbirääkimised katki jätma.¹⁴⁹ Alkibiadese kaudu ateenlastele esitatud Tissaphernese nõudmised olid ilmselged liialdused, mis näitas, et Pärsia polnud liidust ateenlastega huvitatud. Selline sündmuste käik tõestas ühtlasi, et Alkibiades oli oma mõju Tissaphernese õukonnas kujutanud palju suuremana kui see tegelikult oli. Nurjunud läbirääkimistest hoolimata jäid revolutsioonilised meeleolud oligarhide seas püsima.

¹⁴¹ Thuc. VIII:48 ; Tritle (2010) p.172

¹⁴² Thuc. VIII:48

¹⁴³ Thuc. VIII:49 ; Tritle (2010) p.172

¹⁴⁴ Thuc. VIII:53

¹⁴⁵ Thuc. VIII:53-54 ; Shear: p.26

¹⁴⁶ Thuc. VIII:54 ; Bury: p.475

¹⁴⁷ Bury: p.475

¹⁴⁸ Thuc. VIII:56

¹⁴⁹ Thuc. VIII:56

Märtsis 411 uuendasid Pärsia ja Sparta oma liitu ning aprillis-mais saabus Peisandros tagasi Ateenasse, et oligarhiline liikumine lõpuni viia.¹⁵⁰ Kui ta tagasi Ateenasse saabus, avastas ta, et suur osa tööst on juba ära tehtud. Demokraatide üks juhte Androkles oli oligarhilise partei liikmete poolt mõrvatud ning teised demagoogid kõrvaldatud.¹⁵¹ Samuti oli avalikkuse ette toodud uue programmi sisu. Sõjaväes ja laevastikus teenijad jäid ainukesteks, kes riigiteenistuse eest tasu said, riigivalitsemises osalevate inimeste arv tuli langetada 5000-ni ning need 5000, kes valitsusse lubati pidid oma majandusliku järje või ühiskondliku seisuse poolest olema riigi parimad.¹⁵² Thukydides pidas seda puhtaks propagandaks, sest oli selge, et võim hakkab kuuluma kitsale ringkonnale, kes riigipöörde läbi viisid ning 5000 inimest riiki tegelikult juhtima ei hakka.¹⁵³ Inimesed, kes uue korraga rahul ei olnud, ei julgenud võimudele vastu hakata, kartes poliitiliste mõrvade ohvriteks langeda, kuid Thukydides arvates hindasid ateenlased oligarhide arvu üle.¹⁵⁴ Üldiselt oli *demose* suhtumine uude režiimi suhteliselt passiivne.¹⁵⁵

Aristoteles järgi oli 411. aasta riigipöörde tähtsamad tegelased Peisandros, Antiphon, Phrynichos ja Theramenes, kes kõik kuulusid sünnilt kõrgesse klassi ning olid tuntud oma intelligentsuse poolest.¹⁵⁶ Thukydides järgi oli oligarhia sisseseadmisel väga aktiivne roll samuti Peisandrosel, kes oli tegelikult enne olnud vankumatu populist ja demokraat.¹⁵⁷ Arvestades, et ta oli päris jõukas, ei olnud teda just eriti raske veenda oligarhide poolele üleminemast.¹⁵⁸ Kuid kogu vandenõu planeerimise au läheb ateenlasele Antiphonile, keda Thukydides pidas üheks oma aja suurimaks ateenlaseks.¹⁵⁹ Thukydides kirjeldab uut süsteemi, mille alusel oligarhiline valitsus valida tuli. Kõigepealt valitakse viis meest eesistujaks, kelle ülesandeks on välja valida 100 meest, kellest omakorda igaüks peab valima kolm meest, mis kokkuvõttes annab 400 meest, kellest valitsus koosnema hakkab.¹⁶⁰ Seega koondus võim reaalset 400-liikmelise oligarhide rühma kätte, kuigi rahvale oli lubatud 5000-

¹⁵⁰ Thuc. VIII:58,64 ; Rhodes (2006a) p.161 ; Tritle (2010) p.173

¹⁵¹ Thuc. VIII:65 ; Ostwald (1986) p.214 ; Tritle (2010) pp.173-174

¹⁵² Thuc. VIII:65 ; Tritle (2010) p.174

¹⁵³ Thuc. VIII:66

¹⁵⁴ Thuc. VIII:66 ; Ostwald (1986) p.214

¹⁵⁵ Shear (2011) p.31

¹⁵⁶ Arist. *Ath.Pol.* 32.2

¹⁵⁷ Ostwald (1986) p.351

¹⁵⁸ Ostwald (1986) p.351

¹⁵⁹ Thuc. VIII:68 ; Ostwald (1986) p.369

¹⁶⁰ Thuc. VIII:67

liikmelist valitsust. Uue konstitutsiooni järgi võis 400-valitsus ise valida, millal nad kutsuvad kokku 5000-valitsuse.¹⁶¹

Aristotelese käsitus on Thukydidease omast mitmeti erinev. Ta jätab poliitilised võimuvõimangud kõrvale ja liigub kohe uue programmi poliitiliste punktide juurde.¹⁶² Kogu sündmustik on esitatud ühtse tõsise katsena anda Ateenale parem riigikord, mis kaotaks radikaalse demokraatia valitsemisviisi üleliigsed punktid.¹⁶³ “*Athenaion Politeia*” märgib, et uue oligarhilise korra eesmärgiks oli riik usaldada vähemalt 5000 ateenlase kätte, kellele jääb vaba voli otsustada riigi tuleviku üle.¹⁶⁴ Asendamaks vigast demokraatlikku seadusandlust pakub oligarhia Aristotelese järgi kolm uut *politeia*’t (riigikorda) : *sungrapheis*’e *politeia*, konstitutsioon tuleviku jaoks ning konstitutsioon oleviku jaoks.¹⁶⁵ Tuleviku jaoks loodi uus ja põhjalik konstitutsioon. Alustuseks tuleb igast füülist valida kümme üle neljakümneaastast meest, kelle ülesandeks paika panna 5000-valitsus.¹⁶⁶ Seejärel valivad 5000 meest enda hulgast sada meest, kes seavad üles uue riigikorra.¹⁶⁷ Sellele järgneb detailne kirjeldus uuest seadusandlusest, mis pidi rakenduma tulevikus – muu hulgas sisaldas uus konstitutsioon punkti, et riigiametnikele ei hakata mingit tasu maksma.¹⁶⁸ See on juba üks märk, mis näitab, et tegu ei olnud demokraatliku korraga.

Lisaks sellele “tuleviku põhiseadusele” koostati ka “oleviku põhiseadus” ehk siis kord, mis pidi rakenduma koheselt, et lahendada käimasolev kriisiseisukord. Kriisi lahenduseks tuli sisse seada 400-liikmeline nõukogu – igast kümnest füülist tuli valida 40 üle kolmekümneaastast esindajat.¹⁶⁹ Põhimõtteliselt võib seda tõlgendada järgmiselt : kõigepealt seati kiirkorras sisse 400 oligarhi režiim, mis tuleviku pidi asenduma mõõdukama 5000-liikmelise oligarhiaga. Aristotelese järgi panid sellise riigikorralduse kokku need 5000 hulgast valitud sada meest ning see ratifitseeriti kodanike poolt rahvakoosolekul, mida juhtis Aristomachos.¹⁷⁰ Kuigi Aristotelese käsitus näitab oligarhilist riigipööret suhteliselt rahumeelse poliitilise korra reformimisena, tõdeb ka tema, et uues põhiseaduses tuleviku jaoks loodud 5000-

¹⁶¹ Thuc. VIII:67

¹⁶² Arist. *Ath. Pol.* 29

¹⁶³ Shear (2011) p.33

¹⁶⁴ Arist. *Ath. Pol.* 29.5

¹⁶⁵ Arist. *Ath. Pol.* 29-31 ; Shear (2011) p.33

¹⁶⁶ Arist. *Ath. Pol.* 29.5

¹⁶⁷ Arist. *Ath. Pol.* 29.5

¹⁶⁸ Arist. *Ath. Pol.* 30.2

¹⁶⁹ Arist. *Ath. Pol.* 31.1 ; Shear (2011) p.35

¹⁷⁰ Arist. *Ath. Pol.* 32.1

oligarhia eksisteeris ainult nime poolest ning tegelik võim jäi siiski 400 oligarhi kätte, kes ei plaaninud seda vabatahtlikult loovutada.¹⁷¹

Kuna loodetud abi Pärsia kuningalt jäi saamata, olid oligarhid sunnitud pöörduma Sparta poole, et alustada rahuläbirääkimisi. Kuningas Agis viibis parajasti Dekeleias ning Ateena saadikud saabusid sinna ja soovitasid neil omavahel arutada sõja võimalikku lõpetamist, sest oligarhiline süsteem olevat läbirääkimiste pidamisel mõistlikum kui neile eelnenud ebastabiilne demokraatia.¹⁷² Agis ei olnud sellisest pakkumisest huvitatud, ta nägi pigem võimalust sisemiselt lõhestatud ateenlased lõplikult purustada. Kuid oma rünnakutes ei suutnud peloponnesoslased oma pettumuseks Ateena müüridest läbi murda ning 400-valitsus saatis uuesti saadikud Sparta kuninga jutule.¹⁷³ Aristotelese järgi olid 400-valitsuse rahutingimusteks, et kumbki pool säilitab valdused, mis käesoleval hetkel nende käsutuses olid, kuid spartalased nõudsid, et ateenlased peavad loovutama oma ülemvõimu merel, millega ateenlased nõustuda ei saanud.¹⁷⁴

2.3 Oligarhilise riigipöörde katse Samosel

Samal ajal kui Ateenas viidi läbi oligarhilist riigipööret, üritati sama teha Samosel, kus asus suur osa Ateena laevastikust. Samosel toimunud sündmuste kirjeldus põhineb Thukydidesel, sest Aristotelese käsitlus neid ei maini.¹⁷⁵ Kui me usume Thukydidesel, siis 412. aastaks oli Samosele koondunud 74 laeva, mis tähendab umbes 15 000 ateenlasest sõjameest.¹⁷⁶ Nendest kaheksa olid strateegid, kuid ainult kolme neist võis pidada tõelisteks demokraatideks, kes olid vabad oligarhilistest suundumustest.¹⁷⁷ Samas oli Ateena merevägi äärmiselt tugevate demokraatlike kalduvustega, kuna oligarhilises riigis oleksid nad jäänud ilma oma kodanikustaatusel.¹⁷⁸

Ka Samose riigis endas, kus kehtis demokraatlik kord, oli mõjukas oligarhiline ringkond. Sellesse kuulus umbes 300 põhitegijat, kes plaanisid Samosel läbi viia

¹⁷¹ Arist. *Ath. Pol.* 32.3

¹⁷² Thuc. VIII:70

¹⁷³ Thuc. VIII:71 ; Andrews (2006b) p.477

¹⁷⁴ Arist. *Ath. Pol.* 32.3

¹⁷⁵ Shear (2011) p.36

¹⁷⁶ Thuc. VIII:30 ; Tritle (2010) p.171

¹⁷⁷ Ostwald (1986) p.347 ; Tritle (2010) p.174

¹⁷⁸ Balot (2001) p.212

oligarhelist riigipööret.¹⁷⁹ Kuid demokraatlikult meelestatud samoslased otsustasid pöörduda austatud ateenlaste – Thrasybulose, Thrasylluse, Leoni ja Diomedoni – poole, kelle abiga suruti riigipöörde katse maha ning Samos ja Ateena laevastik jäid demokraatiale truuks.¹⁸⁰ Uudistega äsja toimunud saadeti Ateenasse saadikuna Chaireas, kes ei olnud enne kohalejõudmist teadlik seal juba sisseseatud oligarhisest riigikorrast ning jutustas Samosele naastes kohutavaid hirmulugusid uuest režiimist, mis olid ilmselgelt liialdused.¹⁸¹ Ateena laevastik ja Samose elanikud otsustasid kõik vanduda, et nad jäävad truuks demokraatiale, sõda Peloponnesosega jätkub ja Ateena oligarhilise valitsuse suhtes jäädakse vaenulikuks.¹⁸² See tekitas huvitava olukorra, kus ühelt poolt Ateena polises kehtis oligarhia, mis üritas Spartaga rahu sõlmida, teiselt poolt oli põhiosa laevastikust, mis teatavasti oli ateenlaste tugevaim ressurss selles sõjas, koondunud Samosele, jäänud demokraatlikuks ja soovis iga hinna eest edasi sõdida.

Nagu eespool öeldud oli oligarhia eesmärgiks võim Ateenas usaldada 5000 kodaniku kätte. Need 5000, kellele hääleõigus alles jäi, pidid olema “parimad” ateenlased. Suure tõenäosusega viitas “5000” hopliidiseisusele ja neist kõrgemale klassile, seega jääksid madalama klassi theetid riigivalitsemisest ja tõenäoliselt ka kodanikeõigustest ilma.¹⁸³ Suur osa mereväe sõduritest, kes laevastikuga Samosel paiknesid olid justnimelt theetid. Eeldades, et nad olid kursis selliste kavatsustega, olid nad vägagi motiveeritud oligarhia vastu töötama. Vaesemad kodanikud olid ka muidu põhilised demokraatia toetajad, kuid võib vaid ette kujutada viha valitsuse vastu, mis ähvardab neilt võtta kodanikustaatus. Kõike seda arvesse võttes on riigipöörde läbikukkumine Samosel seletatav seal resideeruva mereväelaste suure arvuga.

¹⁷⁹ Thuc. VIII:73

¹⁸⁰ Thuc. VIII:73

¹⁸¹ Thuc. VIII:74 ; Andrews (2006b) p.477 ; Tritle (2010) p.175

¹⁸² Thuc. VIII:75 ; Tritle (2010) p.175

¹⁸³ Balot (2001) p.214

2.4 Neljasaja asendumine Viie tuhandega

Plutarchos ütleb, et niipea kui niinimetatud 5000-oligarhi valitsus, keda tegelikkuses oli vaid 400, võimule pääses, jäeti Alkibiades täiesti kõrvale.¹⁸⁴ Põhjuseid oli tõenäoliselt mitu. Juhtivad oligarhid mõistsid, et Alkibiadesest neile tegelikult Pärsia satraabi juures mingit kasu ei olnud ning ateenlaste seas polnud Alkibiades just kõige populaarsem tegelane. Siiski ei olnud tema tegevus ja mõju Ateena poliitikas lõppenud. Alkibiades ei olnud minetanud oma loomupärast oskust inimesi läbi oma kõnekunsti enda poole võita. Järjekordsed liialdused ja lubadused tagasid talle seekord demokraatliku Samose toetuse ning Thrasybulos läks Tissaphernese juurde, et tuua tagasi Alkibiades.¹⁸⁵ Tema kinnitused oma suure mõjuvõimu kohta Pärsia õukonnas veensid demokraate ning Alkibiades määrati kiiremas korras strateegiks (armee juhiks).¹⁸⁶

Samal ajal ei olnud Ateenas kehtestatud oligarhia loobunud mõttest armeed enda poole võita ning saatis Samosele oma saadikud, et alustada läbirääkimisi, mis ei toonud oligarhidele soovitud tulemusi.¹⁸⁷ Demokraatlikuks jäänud Ateena mereväelased olid tollal oma eemärgiks seadnud 400-režiimi hävitamise ja juhindudes oma tegevuses peamiselt vihast oligarhide vastu plaanisid nad oma laevastiku suunata Pireuse alla, et Ateenasse tungida.¹⁸⁸ See tähendas potentsiaalset kodusõda Ateenas, samal ajal, kui käimas oli veel suuremõõtmeline Peloponnesose sõda teiste vaenlastega. Plutarchos kiidab Alkibiadest, sest just tema suutis kogu selles kaoses hoida ratsionaalset mõistust ning veenda Samosel resideeruvaid demokraate mitte astumast sõtta oma kodulinnaga.¹⁸⁹ Sellega on nõus ka Thukydides, kes ütleb, et Alkibiades tegi esimese suure heateo oma kodulinna jaoks, sest vastasel juhul oleksid Joonia ja Hellespontos langenud vaenlase kätte.¹⁹⁰ Ateenast saadetud delegaadid said Alkibiadeselt vastuse, milles nõuti 400 oligarhi võimu kukutamist ning demokraatlikus Ateenas valitsenud 500-liikmelise *boule* võimu taastamist, kuid samas rõhutati ka kummagi poole koostöö tähtsust, et mitte unustada oma põhivaenlast – Peloponnesose liitu ja Spartat.¹⁹¹

¹⁸⁴ Plu. 26.2

¹⁸⁵ Thuc. VIII:81

¹⁸⁶ Plu. 26.3 ; Rhodes (2006a) p.145

¹⁸⁷ Thuc. VIII:86

¹⁸⁸ Thuc. VIII:86

¹⁸⁹ Plu. 26.4

¹⁹⁰ Thuc. VIII:86 ; Tritle (2010) p.176

¹⁹¹ Thuc. VIII:86 ; Andrews (2006b) p.478-479 ; Tritle (2010) p.176

Sellise sõnumiga naasid saadikud Ateenasse ning sealsete oligarhide seas põhjustas see hirmu Alkibiadese ja Samose ees.¹⁹² Ärevas atmosfääris tekkis oligarhide parteis siseopositsioon. Peisandros, Phrynichos, Antiphon, Aristarchos ja Alexikles paistavad Thukydidese kirjutises pigem ekstreemsete oligarhidena ning Theramenes hea liidri ja mõõduka oligarhina.¹⁹³ Nüüd kerkisidki esile just Theramenes koos oma toetajate Aristokratese ja Hermoniga, kes küll ei plaaninud oligarhiat tervenisti kukutada, kuid hakkasid häälekamalt nõudma tegelikku 5000-oligarhi valitsust, et võim oleks jaotunud rohkemate inimeste vahel.¹⁹⁴ Põhimõtteliselt oli 400-režiim ju läbikukkumine, sest ei saavutatud ei Pärsia toetust ega rahu Spartaga. Samuti oli Ateena üks suurimaid sõjaressursse – laevastik – otsustanud demokraatlikuks jääda. Theramenes koos teiste mõõdukamate oligarhidega olid piisavalt taibukad märkamaks, et režiim ei saa vanamoodi kestma jääda ning oma võimu päästmise nimel tuleb süsteemis kohaldada ümberkorraldusi.

Viimses meeleheites pöördus oligarhide ekstreemsem tiib Phrynichose ja Antiphoni juhtimisel veelkord Sparta poole ning oli rahu sõlmimise nimel valmis Sparta nõudmistele mõistlikkuse piires vastu tulema, kuid ka see katse luhtus ning Ateenasse naasnud Phrynichos tapeti keset rahavarohket turuplatsi.¹⁹⁵ Järgnes poliitiline segadus, kui Pireuse sadamas Eetioneia müüri ehitavad hopliidid, kelle hulgas ka Theramenese lähikondsete hulka kuuluv Aristokrates, otsustasid vahistada oligarh Alexiklese.¹⁹⁶ Eetioneia müüri ehitamine oli 400-valitsuse algatatud projekt.¹⁹⁷ Theramenes süüdistas oligarhe, et Eetioneia müüri eesmärgiks ei ole mitte Pireust kaitsta, vaid vajadusel lasta vaenlase väed läbi müüri ateenlaste territooriumile.¹⁹⁸ Samuti arvasid ekstreemsemate oligarhide vastased, et see müür on konstrueeritud nii, et oligarhid saaksid kergesti üle mere põgeneda, kui nad mingil põhjusel võimu peaksid kaotama.¹⁹⁹ 400-valitsus suunas oma viha Theramenese vastu, kes koos osade valitsuse liikmetega otsustas Pireusesse sõita, kuid sealset olukorda ei suudetud kontrolli alla saada ning hopliidid koos rahva abiga alustasid hoopis Eetioneia müüri lammutamist.²⁰⁰ Sellise käitumisega alustas rahvas aktiivset

¹⁹² Thuc. VIII:89

¹⁹³ Thuc. VIII:90 ; Shear (2011) p.29

¹⁹⁴ Thuc. VIII:89 ; Shear (2011) p.29

¹⁹⁵ Thuc. VIII:90-91 ; Sealey (1976) p.364 ; Tritle (2010) p.176

¹⁹⁶ Thuc. VIII:92 ; Andrews (2006b) p.479 ; Shear (2011) p.39

¹⁹⁷ Sealey (1976) p.363 ; Shear (2011) p.39

¹⁹⁸ Thuc. VIII:90

¹⁹⁹ Sealey (1976) p. 364 ; Shear (2011) p.39

²⁰⁰ Thuc. VIII:92

mässu oligarhilise valitsuse vastu. Nende loosungiks oli, et kõik, kes on 400-valitsuse vastu ja soovivad 5000-valitsuse ametisse määramist peaksid neile müüri lõhkumisel appi tulema.²⁰¹

Järgmisel päeval pidasid 400-valitsuse oligarhid toimunud sündmustest hoolimata oma koosolekut, kuid samal ajal kogunesid kokku ka hopliidid Pireuses, kus otsustati Ateenasse marssida.²⁰² Neile saadeti vastu oligarhid, kes veensid hopliite, et varsti avaldatakse 5000-valitsuse liikmete nimed ning ühtlasi palusid neil mitte rakendada meetmeid, mis oleksid riigis valitsuskriisi tekitanud, sest vastasel juhul oleks Ateena võinud vaenlase kätte langeda.²⁰³ Sellise sõnumiga suutsid oligarhid oma vastased hetkeks maha rahustada ning peatselt saabunud teade peloponnesoslaste jõudmisest Ateena lähistele varjutas siseriikliku kriisi, sest aeg oli taaskord oma põhivaenlase vastu astuda.²⁰⁴ Ateenlased suutsid mehitada kokku 36 laeva, mis saadeti Euboia saarele Eretriasse spartalastega võitlema.²⁰⁵ Kolmekümne kuuest kakskümmend kaks langes spartalaste kätte ning meeskonna liikmed kas tapeti või võeti vangi ja Ateena kaotas endale strateegiliselt väga olulise piirkonna – Euboia saare, mis oli varustanud ateenlasi vajalike kaupadega.²⁰⁶

Thukydides ütleb, et kui uudis kaotusest Ateenasse jõudis, puhkes seal selline paanika, mida pole enne nähtud.²⁰⁷ Rahva seas tekkis hirm, et võidukas vaenlane võib nüüd Pireuse sadamasse purjetada ning Ateenat rünnata, kuid ateenlastel polnud enam ressursse kaitset üles ehitada, sest põhiosa nende mereväest asus Samosel ning ei tunnistanud Ateenas valitsevat oligarhilist riigikorda.²⁰⁸ Thukydidese hinnangul oleksid spartalased suutnud Ateena hõlpsasti purustada, kuid kuna nende sõjapidamise stiil ei olnud oma loomult eriti kiire pealehakkamisega, siis lasid nad hea võimaluse käest.²⁰⁹ Ateenas suudeti kokku koguda viimased jõuriismed – kakskümmend kaks laeva – ning otsustati kokku kutsuda rahvakoosolek Pnyxis, kus kukutati 400 oligarhi valitsus ning seati asemele 5000-liikmeline valitsus, mis hõlmas kõiki ateenlasi, kes olid endale võimelised hopliidi varustuse muretsema.²¹⁰ See, et

²⁰¹ Sealey (1976) p.364

²⁰² Thuc. VIII:93

²⁰³ Thuc. VIII:93

²⁰⁴ Thuc. VIII:93,94

²⁰⁵ Thuc. VIII:95 ; Bury (1900) p.480

²⁰⁶ Thuc. VIII:95 ; Andrews (2006b) p. 480 ; Bury (1900) p.480

²⁰⁷ Thuc. VIII:96

²⁰⁸ Thuc. VIII:96 ; Bury (1900) p.480

²⁰⁹ Thuc. VIII:96 ; Andrews (2006b) p.480 ; Tritle (2010) p.177

²¹⁰ Thuc. VIII:97; Arist. *Ath.Pol.* 33.1 ; Bury (1900) p.480 ; Rhodes (2006a) p.164

asupaiga valik langes Pnyxile oli märgilise tähtsusega, sest Pnyx oli traditsiooniliselt olnud korraliste demokraatlike rahvakoosolekute toimumispaik.²¹¹ Uus režiim otsustas jätkata sõjaga ning parandada suhteid nii Alkibiadese kui ka Samosel asuva Ateena mereväega.²¹² Thukydides nimetas seda valitsust parimaks, mis Ateenas tema elu ajal olnud on.²¹³ Aristotelese käsitus ei edasta neid sündmusi nii detailiselt kui Thukydides, kuid ta omistab juhtrolli 400 kukutamises samuti Aristokratesele ja Theramenesele.²¹⁴

Kuid mis sai endistest oligarhia liidritest? Nii kui uus valitsus võimule tuli, põgenesid Peisandros, Alexikles ning suur osa oligarhia ekstreemsema tiiva liikmeid Dekeleiasse spartalaste juurde.²¹⁵ Oligarhiline strateeg Aristarchos oli oma väega Boiootia rindel Oinoi linna juures, mida piiras Korintos.²¹⁶ Aristarchos suutis oma armee uskuma panna, et oligarhia on Spartaga lepingu sõlminud ning, et Oinoi tuleb tagasi Boiootiale anda.²¹⁷ Thukydides ei maini, mis temast hiljem sai. 400-valitsuse juhtivatele poliitikutele, kes mingil põhjusel Ateenasse jäid määrati karistused. Näiteks Antiphon arreteeriti ning mõisteti surma, kes kui suurepärase oraator pidas oma kaitseks jõulise kõne, mis teda aga surmaotsusest ei päästnud.²¹⁸

400-valitsuse kukutamist ei saa pidada murrangupunktiks, kus taas hakkas kehtima demokraatia, sest uus konstitutsioon otsustas, et riigiametnikele mingisugust palka maksma ei hakata.²¹⁹ G. E. M. Ste Croix on oma uurimustes vaidlustanud oletuse, et 5000-valitsus andis hääleõiguse ainult hopliidi-seisuses isikutele, ta usub, et ka theetide õigused taastati selle konstitutsiooniga, mis tähendanuks tagasimienkut demokraatia juurde.²²⁰ Samas ütlevad mõlemad allikad – Thukydides ja Ateena Politeia – selgesõnaliselt, et võim antakse üle 5000 ateenlasele, kes suudavad endale hankida hopliidi varustuse.²²¹ P. J. Rhodes nimetab seda valitsust keskmiseks või vahepealseks režiimiks, kus theetidel ei olnud poliitilisi õigusi ning valitsust juhtis 500-liikmeline *boule*, mille kõrval tegutses iseseisvalt veel hopliitide

²¹¹ Rhodes (2006b) p.79 ; Shear (2011) p.38

²¹² Thuc. VIII:97 ; Plu. 27.1 ; Rhodes (2006a) p.165

²¹³ Thuc. VIII:97 ; Tritle (2010) p.177

²¹⁴ Arist. *Ath.Pol.* 33.2

²¹⁵ Thuc. VIII:98 ; Tritle (2010) p.177

²¹⁶ Thuc. VIII:98 ; Tritle (2010) p.177

²¹⁷ Thuc. VIII:98

²¹⁸ Andrews (2006b) p.480 ; Tritle (2010) p.177

²¹⁹ Thuc. VIII:97 ; Arist. *Ath.Pol.* 33.1

²²⁰ Ste Croix (1956) pp.21-22

²²¹ Thuc. VIII:97 ; Arist. *Ath.Pol.* 33.1

rahavkoosolek.²²² Kuigi ajaloolased on andnud erinevaid hinnanguid 5000-valitsusele võib üsna kindlalt väita, et tegu oli järk-järgulise üleminekuga taas demokraatiale.

Sisevastuolud ja Sparta laevastiku võidukus kukutasid vaid neli kuud kesta jõudnud 400 oligarhi võimu ning ateenlased valisid asemele uue riigikorra, mida võib pidada oligarhia ja demokraatia vahepealseks.²²³ Uus kord sai ka Thukydidese ja “Ateena Politeia” autori heakskiidu.²²⁴

2.5 Demokraatia taastamine

Thukydidese uurimus lõpeb 411. aasta sügisel, kui Ateenas oli võimul 5000-valitsus, mis oli äsja kukutanud 400 oligarhi võimu.²²⁵ Seda valitsemisviisi võib pidada vahepealseks režiimiks, milles oli nii demokraatlikke kui ka oligarhilisi elemente. Oma viimase peatüki pühendab Thukydides Peloponnesose sõja sündmuste kirjeldamiseks, kus ilmneb, et ateenlased olid suutnud omavahelised tülid lahendada ning merevägi ei mässanud enam Ateena valitsuse vastu.²²⁶ Viimane lahing, mida Thukydides oma uurimuses kajastab, oli Kynossema lahing 411. aastal, mis osutus võidukaks ateenlastele.²²⁷ Pärast suuri kaotusi nii Sitsiilias kui ka mujal oli see võit Ateena jaoks väga oluline, sest taastus nende usk oma mereväe tugevusse.²²⁸ Niisiis, pärast sisepoliitiliste konfliktide lahendamist oli Ateena sõjavägi taas võimeline Peloponnesose sõjas oma vaenlasele väarikat vastupanu osutama.

Võidule Kynossemas järgnesid kaks võitu Abydosel ja Kyzikosel 410. aasta kevadel, mis parandasid ateenlaste meeleolu veelgi enam ning kiirendasid demokratiseerumisprotsessi Ateenas.²²⁹ Kyzikose lahingus olid ateenalsed erakordselt võidukad, mida ilmestab kaotajate saadetud meeleheitlik teade Sparta efooridele, kus kurdeti, et nad on kaotanud oma laevad, sõdurid nälgivad ning nad ei oska enam midagi teha.²³⁰ Sellele järgnes Sparta rahupakkumine, mida Ateena vastu ei võtnud.²³¹

²²² Rhodes, P. J. “The Five Thousand in the Athenian Revolutions of 411BC” *The Journal of Hellenic Studies* Vol. 92 (1972) p.115,117-118

²²³ Rhodes (1972) p.117

²²⁴ Rhodes (1972) p.117 ; Ste Croix (1956) p.21

²²⁵ Thuc. VIII:96-98 ; Rhodes (2006a) p.165

²²⁶ Thuc. VIII:99-109

²²⁷ Thuc. VIII:106

²²⁸ Thuc. VIII:106 ; Andrews (2006b) p.481

²²⁹ Ostwald (1986) p.412

²³⁰ Plu. 28.6

²³¹ Bury (1900) p.481 ; Andrews (2006b) p.484

Siiski saavutas uus valitsus selle, mille poole oligarhid sihikindlalt püüelnud olid, sest nende peamiseks eesmärgiks ja lubaduseks oli olnud sõja lõpetamine ja Spartaga rahu sõlmimine. Kuigi nende lahingute ajal, 410. aasta kevadel, ei olnud demokraatiat veel taastatud, ilmneb, et Ateena oli kõvasti tugevam kui riigijuhtide ja mereväe vahel valitses üksmeel.

Ateena demokraadid, keda inspireeris demokraatlikult meelestatud laevastiku suur edu, otsustasid Theramenese riigikorra asendada demokraatiaga – kõik kodanikud said tagasi oma hääleõiguse ning riigisektoris töötavatele ametnikele hakati taaskord hüvitisi maksma.²³² Ametisse astus jällegi *boule* – nõukogu, kuhu Kleisthenese demokraatlike reformide kohaselt valiti 500 esindajat Ateena kodanike seast.²³³

Pärast demokraatia taastamist pidi Ateena oma seadusandluses teatud muudatusi sisse viima, et nende riigikord tulevikus kindlamalt püsiks. Umbes 410/409 võeti vastu Demophantose dekreet, mis määratles, kuidas ateenlased peaksid käituma kui keegi tulevikus demokraatiat kukutada püüab.²³⁴ Selle dekreeidi järgi on kõik isikud, kes kas proovivad demokraatiat kukutada või omavad mingit ametipositsiooni valitsuses, mis on eelnevalt demokraatia kukutanud, rahvavaenlased ning neid võib tappa ilma, et mõrvaritele sellest mingi karistus järgneks.²³⁵ Taolised meetmed on üsna äärmuslikud, millest võib mõista, et Ateena soovis iga hinna eest ära hoida ohu nende demokraatlikule riigikorrale. Kõikidest vastumeetmetest hoolimata tuli 404. aastal pärast Peloponnesose sõja kaotust Ateenas jällegi võimule oligarhia.²³⁶

²³² Bury (1900) p.482

²³³ Bury (1900) p.482 ; Shear (2011) p.107

²³⁴ Shear (2011) p.72-73

²³⁵ Shear (2011) p.75 ; Andrews (2006b) p.484

²³⁶ Balot (2001) pp.219-220 ; Bury (1900) pp.490-491 ; Rhodes (2006a) p.153

3. Põhjused, miks riigipööre toimus ja miks läbi kukkus

Oligarhid ise uskusid, et nad on kõige pädevamad Ateenat juhtima ning, et neil on selleks legitiimne alus. Kuidas seletasid oligarhid oma õigust Ateenat juhtida? Riigipöörde toimumine eeldas, et rahva seas oli toetuspind oligarhilistele ideedele. Oligarhid saavutasid suhteliselt hõlpsasti rikkamate ateenlaste toetuse. Miks oli oligarhia aristokraatide seas populaarne? Samas, läksid riigipöördega kaasa ka teised ateenlased. Miks leppisid ateenlased oligarhilise revolutsiooniga, kuigi võib eeldada, et enamus ateenlasi toetas siiski demokraatiat? 411. aasta oligarhid püsisid võimul vaid neli kuud – miks taastasid ateenlased oma demokraatliku riigikorra?

3.1 *Patrios politeia* – legitiimne alus

Ideeliselt peab iga valitseja omama seaduslikku õigust valitseda. Rahvakoosolek andis 411. aastal võimu Ateenas oligarhidele, kes seletasid oma õigust võimule suurema kompetentsusega juhtida riiki Peloponnesose sõjakeeristes, võrreldes saamatu demokraatliku valitsusega. Siiski püüdsid riigipöörde sooritajad oma uuele režiimile ka filosoofilist ja ideoloogilist tausta külge kleepida. Legitiimne alus oma võimule leiti riigi minevikust *patrios politeia* näol.²³⁷ *Patrios politeia* tähendab tõlkes esivanemate seadusandlust või lihtsalt nende eluviisi.²³⁸ See termin oli 5. sajandi oligarhide seas populaarne loosung veenmaks masse seadusemuudatuste legaalsuses, kuid see põhines valelikel väidetel. Oligarhid rõhutasid, et varasemad Ateena riigimehed ja reformaatorid Solon ja Kleisthenes ei olnud andnud kodanikuõigusi ühiskonna vaeseimale klassile theetidele, vaid ainult hopliitidele ja neist majanduslikult kõrgematele.²³⁹ Selle argumendi alusel leidsid oligarhid, et ka kaasaegses Ateenas võiksid theetid ilma kodanikuseisuseta olla.

“Ateena Politeias” vihjatakse uue konstitutsiooni koostamisel ajaloolistele traditsioonidele. Kohe riigipöörde alguses Pythodorose poolt välja pakutud ideedele lisas Kleitophon, et valitsusse valitavad mehed peaksid enne uue riigikorra moodustamist üles otsima Kleisthenese, 6. sajandi Ateena riigimehe ja reformaatori,

²³⁷ Shear (2011) p.16

²³⁸ Hornblower; Spawforth (1996) p.1124

²³⁹ Hornblower; Spawforth (1996) p.1124

loodud demokraatia alusseadused, ning nendest juhinduma.²⁴⁰ Siin võib näha oligarhide püüdlusi Ateena poliitilisest ajaloost leida mingisuguseid juhtnööre ja alustalasid oma uue seadusandluse koostamisel. Teisalt võis see olla ka katse näidata, et nende uus konstitutsioon on mingil määral seotud demokraatiale aluse pannud auväärsete riigimeeste ideedega. Arvestades, et Kleisthenest peeti demokraatia üheks rajajaks, võis tema nime kasutamise eesmärgiks olla ka Ateena demokraatide maha rahustamine.²⁴¹

Üldiselt võib *patrios politeia*’t pidada oligarhilist valitsemisvormi õigustavaks põhjenduseks. Selle termini võlu seisnes selle paindlikkuses – see võis tähendada konkreetset riigikorda ja seadust või lihtsalt üldist viidet mineviku harjumuste ja toimimiste kohta ning mõned autorid on selles näinud kui mõõduka demokraatia vormi, mille eesmärgiks on piirata radikaalset demokraatiat, kuid mitte anda võimu oligarhidele.²⁴² On raske spekuloida kuivõrd aitas *patrios politeia* kui õigustav termin oligarhidel võimul püsida, kuid esivanemate traditsioonide rõhutamine võis kahtlemata mingisugust psühholoogilist efekti anda ning võib-olla isegi rahva heakskiidu pälvida.

3.2 Oligarhia populaarsus

Traditsiooniliselt demokraatlikus Ateenas tuli võimule oligarhia. See tähendas, et Ateena ühiskonnas oli kodanikke, kes soovisid režiimi vahetust. Millised olid need põhjused, mis muutsid oligarhia osade ateenlaste seas populaarsemaks riigivormiks kui demokraatia?

(I) Kurt A. Raaflaub kirjeldab demokraatia kujunemist poliitilise võrdsuse järjepideva laienemisega kitsalt aristokraatide ringilt rikkamate linnakodanikeni, neilt hopliidifaalanksis võitlevatele keskklassi farmeritele ning lõpuks laevastikus sõudvatele theetidele, kes asusid kodanike seas kõige madalamal tasemel.²⁴³ Orjadel, naistel ja välismaalastel teatavasti kodanikustaatust ei olnud. Ateena demokraatia võlu seisnes selles, et ta tagas võrdse õiguse poliitilises elus osalemiseks kodanike rikkust,

²⁴⁰ Arist. *Ath. Pol.* 29.3 ; Shear (2011) p.31

²⁴¹ Balot (2001) p.215

²⁴² Shear (2011) p.59 ; Raaflaub, Kurt “Democracy, Oligarchy, and the Concept of the "Free Citizen" in Late Fifth-Century Athens” *Political Theory* Vol. 11, No. 4 (Nov.,1983), pp.535-536

²⁴³ Raaflaub (1983) p.518

haridust, kogemust, sotsiaalset klassi ja intellektuaalset võimekust arvestamata ning riigijuhtimisega tegelevatele isikutele tagati majanduslik toetus, et ka vaesematel kodanikel oleks võimalus oma panus anda.²⁴⁴ Demokraatia, mis on arvatavasti üks eelistatuimaid riigivorme maailmas, võib tekitada vastakaid tundeid. Rikkad aristokraadid, kellel oli raha ja aega tegeleda enda harimisega, mis neid riigijuhtimiseks ette valmistaks, pidid arvestama väga palju vaesemate ja vähem haritud kodanikega. Ühelt poolt tagab selline riigikord suure hulga kodanike arvamuste arvessevõtmist otsuste langetamisel. Teisalt, mida rohkemate inimeste arvamust kaaluma peab, seda suurema tõenäosusega tuleb minna kompromissile, mis lõppkokkuvõttes tähendab seda, et paljude kodanike tahteid ei viidagi ellu. Kõige selle raames on mõistetav, kui haritud aristokraatide seas tekib rahulolematuse "rahvavõimuga". Tõenäoliselt eeldasid nad, et on oma harituse tõttu ettenägelikumad ning võimekamad riigijuhtimises. Oligarhia, mis tõlkes tähendab väheste võimu, võis seetõttu olla rikkamate kodanike seas päris populaarne, sest see oleks neile andnud võimaluse tegeleda riigijuhtimisega ilma vaesemate kodanike arvamust arvestamata. Vaesematel kodanikel jällegi ei oleks olnud aega ilma rahalise sissetulekuteta poliitikast osa võtta. See on küll väga üldistav väide, kuid A. H. M. Jones usub, et enamus Ateenas filosoofide ja kirjanike, kelle hulka loeb ta näiteks Sokratese, Platoni, Isokratese, Aristotelese ja Xenophoni, sümpaatiat kuulus oligarhiale.²⁴⁵ Juhtiv oligarh Peisandros, kes lähetati Ateenasse riigipööret läbi viima, alustas liitlaste otsimist aristokraatide seast ning suutiski hõlpsalt enda poole meelitada poliitiliselt aktiivsed kõrgklassi mehed.²⁴⁶ Kokkuvõttes võib öelda, et suursuguste ateenlaste toetus oligarhiale oli seletatav nähtus, sest nad soovisid ise riiki juhtida. Seetõttu on loomulik, et 411. aastal leidis neid aristokraate, kes riigipöördesse positiivselt suhtusid.

(II) Spartalaste tugipunkti rajamine Dekeleiasse Põhja-Atikas võttis ateenlastelt ligipääsu oma põllumaadele ja hõbedakaevandustele, mis oli neile palju suuremaks majanduslikuks ja psühholoogiliseks kahjuks kui spartalaste rüüsteretked Atikasse eelnevalt.²⁴⁷ Ateenlased olid isegi sunnitud jumalatele pühendatud kujusid sulatama,

²⁴⁴ Raaflaub (1983) p.519

²⁴⁵ Jones, A. H. M. "The Athenian Democracy and Its Critics" *Cambridge Historical Journal* Vol.11, No.1 (1953), p.1

²⁴⁶ Rhodes (2006a) p.160

²⁴⁷ Rhodes (2006a) p.141

et münte vermida.²⁴⁸ Ateenlased jäid suures osas lõksu oma linnamüüride vahele ning kodanikel ei olnud mingit võimalust oma põllumaadelt tulu saada. Selliste meeolude taustal oleks igati arusaadav teatav patriotismi langus. Sõjaolukorras on inimeste ressursid piiratud ning ligipääs toidule ja tarbekaupadele raskendatud. Sellises konkurentsisis on inimeste eesmärgiks saavutada isiklik heaolu ning riiklikud ja kogukondlikud eesmärgid jäävad tahaplaanile. Pärast aastaid kestnud sõda võib inimestel kaduda silmist sõja siht ning nende jaoks muutub oma kodumaa hiilgavast võidust olulisemaks oma perele leib lauale tuua. Niisiis võime eeldada, et rikkamad ateenlased, kes omasid mingitki kinnisvara linnapiiridest väljas, tundsid huvi sõja lõpu vastu, sest see oleks neile tähendanud ligipääsu oma maadele. Tegelikult võis sama kehtida ka vaesemate kodanike kohta, sest rahutingimustes on parem ligipääs eluks vajalikele kaupadele. Siit ka seletatav toetus oligarhiale, mis püüdis Spartaga mitu korda rahu sõlmida ja sõda lõpetada.

(III) Pärast Sitsiilia ekspeditsiooni kaotas Ateena oma liitlastena Hiiose ja Mileetose.²⁴⁹ Kuigi sõjaolukorras ei olnud liitlaste tribuudimaksimine tõenäoliselt kõige stabiilsem, tähendas liitlaste kaotus Ateenale kindlasti finantsallikate vähenemist. Peloponnesose sõda jätkus ning selleks oli vaja riigi ressursid taastada. Maksukoorem hakkas üha enam langema rikaste ateenlaste õlgadele. Sisse seati erakorraline kinnisvaramaks, mille põhilisteks objektideks olid loomulikud rikkamad kodanikud, kellel linnas rohkem kinnisvara oli.²⁵⁰ Eliit süüdistas rahvast ahnuses, sest linna kollektiivsetest ressurssidest sai rahvas suuremat osa kui eliit.²⁵¹ Kõige rikkamad ateenlased panustasid rahaliselt kõige rohkem sõjasse, kuid nad ei saanud selle eest vastu suuremat võimu ja sõnaõigust otsuste langetamisel.²⁵² See võis paratamatult kibestumust tekitada ning tuli kaaluda võimalikke variante olukorra parandamiseks. Rikaste seisukohalt on mõistetav, et sooviti kas kiiret sõja lõppu või raha ja ressursside hankimist mujalt. Oligarhide peamiseks lubaduseks oli hankida Pärsia toetus Ateenale ning seejärel peloponnesoslaste purustamine. Sellise lubaduse sihtgrupp oli ilmselgelt Ateena kõrgklass, kes soovis oma maksukoormast vabaneda ning isegi kui maksukoorem säiliks, oleks oligarhiline süsteem tähendanud seda, et

²⁴⁸ Bury (1900) p.469

²⁴⁹ Ostwald (1986) p.338

²⁵⁰ Balot (2001) p.181 ; Ostwald (1986) p.344

²⁵¹ Balot (2001) p.179

²⁵² Balot (2001) p.213

nende otsustusõigus oma maksude kasutamisel oleks olnud palju suurem ja seega õiglasem.

(IV) Demokraatia on oma olemuselt aeglasem ja kulukam valitsemisvorm kui oligarhia. Riigipöörde üheks põhjuseks oli kindlasti raha defitsiit. Oligarhiline režiim ei olnud kohustatud maksma palka riigiteenistuses olevatele ametnikele ning seega oleks olnud oluliselt odavam riigivorm kui demokraatia.²⁵³ Majanduslik kitsikus oli eriti tuntav sõjaolukorras. Pärast Sitsiilia ekspeditsiooni nurjumist ametisse astunud 10-liikmeline *Probuli* muutis maksusüsteemi, mille kohaselt langes maksude maksmise kohustus ka ateenlastele endile.²⁵⁴ Oligarhia tähendanuks, et riigivalitsemises osalevad isikud, kellel on endal piisavalt suur varandus, mistõttu ei pretendeeriks nad töötasule, mis jätaaks riigikassasse rohkem ressursse sõjategevuseks. On raske hinnata, kui palju demokraatia võis oligarhiast kulukam olla, ning kas uus riigivorm oleks selles mõttes üldse mingit rahalist võitu riigile toonud, kuid rahulolematute kodanike jaoks võis üheks argumendiks küll olla soovimatus toetada majanduslikult poliitilist süsteemi, mille süül nad nii kitsasse olukorda üldse sattunud olid.

Demokraatlik riigivalitsemine tähendab oluliselt suuremat bürokraatiat ja otsuste langetamised on aeglasemad, sest tuleb arvestada suurema hulga inimeste arvamustega. Kuna rahvakoosolekutest võis osa võtta iga kodanik, oli erinevaid arvamusi, mida kaaluda palju. Näiteks enne Sitsiilia ekspeditsiooni pidasid rivaalid Nikias ja Alkibiades ägedaid kõnesid, et rahvas just nende poolt hääletaks.²⁵⁵ Neil oli vaja tagada rahva enamuse toetus. Demokraatliku riigiaparaadi miinuseks oli ka asjaolu, et ametnikud vahetusid väga tihti, kuna paljude ametipostide puhul kehtis reegel, et iga aasta valitakse sinna ametisse uus kodanik.²⁵⁶ See tähendas, et riigiametnike seas ei tekkinud kõrget spetsialiseeritust ning iga aasta pidi uus ametnik oma tööd algusest peale õppima. Oligarhia on selles mõttes palju üksmeelsem ja efektiivsem, sest võim koondus väheste oligarhide kätte ning ei olnud vajadust kokku kutsuda rahvakoosolekut, et oma plaanidele heakskiitu otsida. Sõjaolukord nõuab tihtipeale just kiireid lahendusi, mitte hoolikalt kaalutud ja suure kodanikkonnaga läbiarutatud ideid.

²⁵³ Rhodes (2006a) pp.93-94

²⁵⁴ Bury (1900) p.470

²⁵⁵ Andrews (2006a) p.447

²⁵⁶ Rhodes (2006a) p.59

3.3 Põhjused, miks rahvas oligarhiaga vaikimisi nõustus

(I) Tegelikult puuduvad tõendid, et Peisandrosel või teistel riigipöörde plaaniga 411. aastal Ateenasse saabunud oligarhidel oleks olnud mingi sügavam poliitiline platvorm, millega rahvast enda poole võita.²⁵⁷ Niisiis, oligarhia ehk väheste võim leidis oma toetajad aristokraatide seas. Peisandros vajas Ateenas liitlasi, kes aitaksid tal demokraatia kukutada ning teda asus abistama *hetaireia* ehk noorte aristokraatide klubi (kreeka keeles tähistab seltskonda või grupeeringut, mis koosnes haritud noortest kõrgklassist pärit meestest, kelle poliitiline sümpaatia kuulus tõenäoliselt oligarhiale).²⁵⁸ Peisandros andis noorte aristokraatide klubidele ülesande aidata Ateenas demokraatia kukutada ning nad – Need noored aristokraadid kasutasid oma eesmärgi täitmise vahendina peamiselt vägivalda.²⁵⁹ Thukydides narratiiv rõhutab samuti, et hirm ja vägivald olid peamised vahendid, mis aitasid oligarhide 400-valitsusel võimu hoida.²⁶⁰ Siit leiab veel ühe põhjuse, miks 411. aasta riigipööre õnnestus. Kõik valitsused, kus võim on koondunud kas ühe inimese või väga kitsa ringkonna kätte, on ära tabanud, et masside ohjeldamise suurimaks relvaks on lihtinimestes peituv hirm. Kuigi Thukydides tunnistab, et Chairease maalitud pilt oligarhia erakordsest vägivallast oli ilmselge liialdus²⁶¹, suutsid noored aristokraadid tekitada linnaelanike seas paanikat, mis neid vaos hoidsid. Samuti suutsid nad kõrvaldada tollased juhtivad demokraadid eesotsas Androklesega, mis tähendas, et *demosel* ei olnud tegelikult sel hetkel tugevat juhti. Kindlasti ei olnud Ateenas demokraatlikest poliitikutest puudus, kuid arvestades, et eelmised demokraatlikud liidrid olid just hukatud, ei olnud arvatavasti just palju poliitikuid, kes oleksid julgenud samasuguse saatusega riskida ning rahva demokraatlik juhtimine enda peale võtta. Järelikult, uus režiim suutis inimestesse piisavalt hirmu sisendada ja selle abil hoiti rahvas kontrolli all.

(II) Thukydides järgi oli talv pärast Sitsiilia ekspeditsiooni murdepunkt, kus kogu Hellas pöördus Ateena vastu – linnad, mis enne olid sõjas neutraalseks jäänud otsustasid oma toetuse kinkida Ateena vaenlastele.²⁶² Lisaks sellele hakkasid ateenlaste senised liitlased mässama ning Sparta, kelle enesekindlus oli tõusnud tippu,

²⁵⁷ Ostwald (1986) p.358

²⁵⁸ Hornblower; Spawforth (1996) p.702 ; Ostwald (1986) p.358

²⁵⁹ Ostwald (1986) p.358 ; Tritle (2010) p.173

²⁶⁰ Shear (2011) p.31

²⁶¹ Shear (2011) p.31

²⁶² Thuc. VIII:2

otsustas, et aeg on kõik oma jõud Ateena vastu paisata.²⁶³ Oludes, kus sõjakaotus hakkas ateenlastele aina reaalsem tunduma, pole ime, et püüti haarata kinni igast pakutud võimalusest, mis oleks riigi olukorda kuidagi päästa suutnud. Ateenlaste jaoks, kes olid täiesti põlvili surutud, võisid Alkibiadese lubadused tunduda kui viimne õlekõrs. Kuna nende armee ja isegi laevastik oli oma sõjalise tugevuse kaotanud oligi Alkibiadese lubatud Pärsia toetus ainuke võimalus sõjaõnn ümber pöörata. Kogu selles meeleheites olidki ateenlased sunnitud vastumeelselt oligarhilise riigipöördega nõustuma, sest väidetavalt oli Pärsia satraap Tissaphernes valmis läbirääkimisi pidama vaid valitsusega, kus võim kuulus vähestele.

3.4 Demokraatia taastamise põhjused

(I) Peloponnesose sõja ajal hakkasid rikkad ja vaesed end Ateenas aina rohkem vastandama, sest ressursse nappis ning levis arvamus, et valitsus peab silmas ainult nende huve, kes võimul on.²⁶⁴ On loomulik, et iga sotsiaalne grupp soovib, et just tema liikmed oleksid valitsuses esindatud. Siit aga tuleneb probleemne küsimus ühiskonnale – mille alusel peaks võim kodanike vahel jaotuma? Rikkad ateenlased leidsid, et nemad panustavad ühiskonna ja polise arengusse rohkem kui vaesed, kuid nende suurem majanduslik panus ei toonud kaasa suuremat võimu.²⁶⁵ Inimene, kes rohkem maksab, võib eeldada ka suuremat kasumit, ning kuna rikkad seda kasumit võimu näol ei omanud, siis võis demokraatlik kord neile tõesti ebaõiglane tunduda. Pseudo-Xenophon ehk Vana Oligarh vastandab oma “Ateenlaste konstitutsioonis” häid ehk rikkaid ja halbu ehk vaeseid mehi, mis annab märku tema vaenulikust suhtumisest demokraatiasse.²⁶⁶ Sellest hoolimata tunnistas ta, et on õiglane, et vaesed ja *demos* omavad rohkem võimu kui ülikud ja rikkad, sest just vaesemad ateenlased on need, kes mehitavad Ateena laevastiku ning tänu sellele muudavad Ateena võimsaks merejõuks.²⁶⁷ Arvestades, et oligarhia jättis mereväes sõudvad theetid kodanikuõigustest ilma, ilmneb siin teatud ebaõigluse moment.²⁶⁸ Kuna Ateena suurimaks tugevuseks oli tema merejõud ning merejõu moodustasid suures osas

²⁶³ Thuc. VIII:2

²⁶⁴ Balot (2001) p.185

²⁶⁵ Ps.Xen. *Ath.Pol.* 1.13 ; Raaflaub (1983) p.526

²⁶⁶ Ps.Xen. *Ath.Pol.* 1.1

²⁶⁷ Ps.Xen. *Ath.Pol.* 1.2 ; Balot (2001) p.186 ; Bury (1900) p.410

²⁶⁸ Thuc. VIII:97 ; Arist. *Ath.Pol.* 33.1

vaesed ateenlased, ei saanud Ateena endale lubada oma põhilise militaarjõu poliitiliste õiguste ignoreerimist. *Demos* väärts suuremat osa impeeriumi kasumist ning suuremat sõnaõigust poliitikas, sest nemad panustasid kõige rohkem Ateena sõjalisel tugevusse.²⁶⁹ Siinkohal võib tekkida küsimus, kumb kaalub kumma tähtsusele üle, kas rahaline või sõjaline panus? Kuna Ateenas demokraatia taastati, siis tundub, et sõjaline jõud osutus tugevamaks argumendiks kui majanduslik jõud. Üks põhjuseid, miks oligarhia Ateenas püsima ei saanud jääda, oli see, et Ateena impeerium võlgnes liiga palju oma jõust oma mereväele ning poliitiliselt oleks äärmiselt ebaõiglane olnud, kui nende kodanikustaatust ei oleks taastatud.

(II) Oligarhide üks põhilisi argumente oli, et ilma nende võimuta hävib Ateena sõjas täielikult ning ainukeseks alternatiiviks on tagada Pärsia kuninga toetus, mis on võimalik ainult oligarhilise riigikorra puhul.²⁷⁰ Pärsia satraabil Tissaphernesel aga ei olnud plaanis Peloponnesose sõjas ateenlaste poole asuda, olenemata, milline valitsusvorm seal riigis tol hetkel ka ei olnud.²⁷¹ Kui Pärsia toetust ei saavutatud, otsisid oligarhid võimalust spartalastega rahu sõlmida, mis neil samuti ei õnnestunud.²⁷² Oligarhia ei juhtinud Ateenat Peloponnesose sõjas efektiivsemalt kui demokraatia, kuigi just ebakompetentset juhtimisstiili oli demokraatidele ette heidetud. Sõjast kurnatud ateenlased, kes olid nõustunud oligarhide võimuga, kuna see oli neile lubanud sõja võitu või lõppu, pidid oma pettumuseks tõdema, et oligarhid ei suutnud oma lubadusi täita. Oligarhia kui “väheste võim” vastandas selgelt rikkad (“vähesed”) ja vaesed (“paljud”).²⁷³ Olukorras, kus oligarhiline valitsus ei suutnud oma eesmärgi ja lubadusi täita, oli ta tegelikult ateenlaste jaoks kasutu ning seda arvesse võttes oli igati loomulik, et suurem osa rahvast (“paljud”) haaravad võimu taas endale, sest ei olnud enam põhjust, miks suurem osa rahvast peaks väikese eliidi võimu taluma.

(III) Ateena oli kahtlemata Kreeka demokraatliku bloki juhtiv riik ning ta soosis ka oma liitlaste puhul demokraatlikke valitsusi. Pseudo-Xenophon ehk Vana Oligarh kritiseerib Ateenat, sest linnriikides, kus oli konflikt demokraatlike ja mittemokraatlike jõudude vahel, toetas Ateena alati madalamast soost mehi.²⁷⁴ Taolist repressiivset poliitikat oma liitlaste suhtes jätkas ka oligarhia. Kuna Ateenas ei

²⁶⁹ Ostwald (1986) p.186

²⁷⁰ Thuc. VIII:53

²⁷¹ Thuc. VIII:56

²⁷² Thuc. VIII:71

²⁷³ Ste Croix (1956) p.7

²⁷⁴ Ps.Xen. *Ath.Pol.* 3.10

kehtinud enam demokraatia, tuli ka liitlasriikides sisse seada oligarhia.²⁷⁵ Phyrnichos suhtus sellesse skeptiliselt, sest uskus, et liitlased ei soovi Ateena võimumängudesse kaasatud olla, vaid tahavad ise rohkem vabadust oma riikide valitsemisel ning kõrgest soost isikute võimu peeti palju rõhuvamaks kui demokraatiat.²⁷⁶ Kui linnades tulid võimule valitsused, kus võim oli koondunud vaid väheste kätte tähendas see poliitilise konkureerimise ja tülide vähenemist – uutel valitsustel oli seega rohkem tegevusruumi, sest laialdast opositsiooni nagu demokraatias neil ei olnud.²⁷⁷ Nii otsustasid Thukydidese hinnangul paljud linnriigid Ateena mõjudest üldse loobuda ning iseseisvalt oma poliitikaga tegelema hakata, sest neid ei huvitanud oligarhide reformikavad.²⁷⁸ Üheks selliseks näiteks oli Thasos, kus Diitrephes, Traakia regiooni strateeg, kukutas demokraatliku valitsuse ning andis sealse võimu kohalikele oligarhidele, kes aga andsid linna kergekäeliselt hoopis spartalastele.²⁷⁹

Oma režiimi pealesurumine liitlastele ei toonud oligarhidele edu. Kuna Kreeka linnriikides oli vaesemaid kodanikke rohkem, tähendas see ka suuremat toetuspinda demokraatiale ning, kuna Ateena oli demokraatlike linnriikide suurim eeskuj, olid demokraatlikud valitsused nõus Ateena juhtrolliga. Nüüd, kui liitlasriikides seati sisse oligarhia, koondus võim vaid väheste kätte ning oligarhilised valitsused ei pidanud enam suurte rahvahulkadega nii palju arvestama ja võisid tegutseda iseseisvamalt. Nad ei vajanud oma võimule enam Ateena toetust ning paremaks mitte-demokraatlikuks eeskujuks võis pidada hoopis Spartat. Phyrnichose ennustus läks täide ning Ateena oligarhiline valitsus kaotas kontrolli oma liitlaste üle. See vähendas ühtlasi Ateena mõjuvõimu kogu regioonis ning siin ilmnas oligarhia järjekordne nõrkus, mis võis oligarhia toetajate arvu vähendada.

(IV) Ateena jõud peitus tema laevastikus, mis oli kahtlemata Kreeka tugevaim.²⁸⁰ Kõrgklassi roll Ateena mereväes piirdus ainult kõige prestiižsemate ametikohtadega – nad olid kas väejuhid või trierarhid.²⁸¹ Madalamatel positsioonidel olid seega vaesemad kodanikud, kelle ülesandeks jäi laevastikus sõudmine. Sõudjaid oli aga kõvasti rohkem kui väejuhte või hopliite. Erinevate hinnangute kohaselt moodustasid kõige vaesemad kodanikud – theetid – Ateena sõjalistest jõududest üle

²⁷⁵ Thuc. VIII:48

²⁷⁶ Thuc. VIII:48 ; Ostwald (1986) p.349

²⁷⁷ Thuc. VIII:64

²⁷⁸ Thuc. VIII:64

²⁷⁹ Thuc. VIII:64 ; Tritle (2010) p.173

²⁸⁰ Thuc. IV:12 ; Ober (1999) p.83

²⁸¹ Ostwald (1986) p.230

poole, mis tähendab, et neid oli sõjaväes rohkem kui kolme kõrgema klassi kodanikke kokku.²⁸² Järelikult sõltus Ateena sõjaline tugevus suures osas mereväes sõudvatest theetidest.

Oligarhia propaganda sõnumiks 411. aasta kevadel oli, et valitsemine peaks koonduma 5000 kodaniku kätte, kes kuuluvad vähemalt hopliidiseisusesse.²⁸³ See tähendas, et vaesemad ateenlased – theetid – tõrjutakse riigivalitsemisest kõrvale. Pseudo-Xenophon on kirjutanud, et rahva eesmärgiks pole hea ja tubli valitsus, mis nad orjadeks muudaks, inimesed soovivad olla vabad ja ise valitseda.²⁸⁴ Ilmselt pahandas theete, et oligarhia plaanis neilt hääleõiguse ära võtta ning kui Samose oligarhid üritasid ka Samosel riigipööret teostada, oli sinna koondunud Ateena laevastik hea meelega nõus aitama samoslastel oligarhide plaan rikkuda.²⁸⁵ Nii tekkiski olukord, kus Ateenas endas kehtis oligarhia, kuid Ateena laevastik Samosel jäi demokraatlikuks.

Riigipöörde õnnestumiste puhul on üheks määravaks teguriks sõjaväe toetus, sest selle abil on võimalik rahva mässud valitsuse vastu maha suruda. Ateena puhul oli sõjavägi eriti oluline, sest käimas oli ulatuslik Peloponnesose sõda, kus Ateena positsioon 411. aastal just eriti hea ei olnud. Pärast mõistmist, et Pärsia ei kavatse Ateenat sõjas aidata, puudus oligarhilisel valitsusel sõjas igasugune võidušanss, sest Ateena kõige olulisem sõjaline ressurss ei toetanud kehtivat riigikorda. Sellistes tingimustes, kus valitsusel puudus sõjaväe toetus oli vaid aja küsimus, millal nende võim kokku kukub. Kuna laevastik pooldas jõuliselt demokraatlikku Ateenat ning nende olulisust Ateenale ei saanud ignoreerida, oligi paratamatuks lahenduseks demokraatia taastamine.

²⁸² Ostwald (1986) p.230

²⁸³ Rhodes (1972) p.118

²⁸⁴ Ps.Xen. *Ath.Pol.* 1.8 ; Raaflaub (1983) p.520

²⁸⁵ Thuc. VIII:73

Kokkuvõte

Tänapäeva üks efektiivseim ja parim poliitiline lahendus, mis annab võimaluse võimalikult suure hulga inimeste häälel riigi võimuladvikusse jõuda, sündis Vana-Kreeka linnriigis Ateenas. Demokraatlik riigikord püsis Ateenas suhteliselt stabiilsena ja võib arvata, et rahuldab masse, sest ka vaesemad inimesed said tänu riigiametnikele makstavatele palkadele polise juhtimises osaleda. Ometi sattus Ateena siseriiklik stabiilsus 411. aastal eKr löögi alla, sest riik oli nõrgestatud Peloponnesose sõjast, mis oli viimase kahekümne aasta jooksul tollase Vana-Kreeka enda alla haaranud.

Ateena oli küll tugevaima laevastikuga riik ja omas palju liitlasi, kuid Sparta juhitud Peloponnesose liit oli suutnud Ateenat oluliselt nõrgestada. 415. aastal ettevõetud Sitsiilia ekspeditsioon oli ateenlaste jaoks täielik katastroof. Sõjast tüdinenud Ateenas teostasid rikkamad kodanikud 411. aastal eKr oligarhilise riigipöörde ning seadsid sisse nn. 400 oligarhi valitsuse, mis jõudis kesta neli kuud, kuni see vahetati välja mõõdukama oligarhia – 5000 oligarhi valitsuse – vastu välja. Tugevate demokraatlike traditsioonidega Ateena puhul on üllatav, et võimule pääses oligarhia ehk “väheste võim”.

Põhjused, miks oligarhiline riigipööre toimus näib olevat mitu. Esiteks oli kõrgem klass, kes maapiirkondades rohkem kinnisvara omas, välja vihatud, sest spartalaste aktiivne sõjategevus Atika maakonnas oli ateenlased pressinud Ateena linnamüüride vahele, kui samal ajal vaenlased nende põlde hävitasid. Teiseks, langes sõja finantseerimine suuresti rikkamate ateenlaste õlgadele. Samuti suhtusid nad üleolevalt demokraatiasse, mis lubas riigijuhtimisega tegeleda ka nende silmis harimatutel isikutel. Majanduslik ja poliitiline rahulolematuse põhjustas viha valitseva demokraatia vastu ning kui Samoselt saabusid Alkibiadese lubadustest inspireeritud oligarhid, oli Ateena kõrgklassi toetus neile garanteeritud, sest kiire rahu või Pärsia abi oleks taastanud nende majandusliku heaolu.

Suur osa ateenlasi siiski ei kuulunud aristokraatide hulka, kuid võib eeldada, et sõjatüdimus puudutas ka neid. Ateenlaste nõustumine oligarhiaga võis tuleneda oligarhiliste poliitikute headest veenmisoskustest. Rahvale anti lubadus hankida Pärsia impeeriumi toetus käimasolevas sõjas. Samuti rõhutasid oligarhid, et nad juhivad oma poliitikas esivanemate konstitutsioonist ehk *patrios politeiast*. Parim vahend rahvamasside taltsutamiseks oli siiski hirm vägivalla ees. Riigipöörde

sooritajad kõrvaldasid esmalt demokraatlikud liidrid, mis võttis rahvalt julguse uue võimu vastu protesteerida.

400-valitsus püsis võimul vaid neli kuud. Seejärel tõugati ekstreemsemad oligarhid võimult ning riigivalitsemise võttis üle mõõdukam oligarhia, mis koosnes 5000 liikmest, kes olid võimelised endale hopliidivarustuse hankima. 410. aasta jooksul taastati demokraatia aga täielikult, sest Ateena demokraatlikult meelestatud merevägi oli lahingutes väga võidukas, mis inspireeris demokraate Ateenas taas võimu haarama. Oligarhide võimu kestus Ateenas jäi üsna lühikeseks, sest Ateena demokraatlik traditsioon osutus jõulisemaks kui väheste oligarhide võim.

Põhjused, miks demokraatia taastati olid oligarhilise valitsuse nõrkus ning demokraatia suur populaarsus Ateena merevâes. Oligarhia lubadusteks oli esmalt tagada Pärsia kuninga toetus Peloponnesose sõjas ning hiljem rahu sõlmimine Spartaga. Need katsed aga ebaõnnestusid. Samuti oli Samosel resideeruv Ateena merevägi, mis oli Ateena tugevaim külg käimasolevas sõjas, jäänud demokraatiale truuks, sest laevastikus sõudvad theetid jäeti oligarhias poliitilistest õigustest ilma. Oligarhid üritasid ka liitlasriikide valitsustes demokraatia kukutada, kuid sisseseatud väheste aristokraatide võim otsustas tihtipeale Ateena oligarhiale mitte alluda. Demokraatiat toetasid vaesemad kodanikud ning oligarhiat rikkamad kodanikud. Arvuliselt oli Ateenas kindlasti vaesemate kodanike ülekaal ning oli vaid aja küsimus kui “väheste võim” kukutatakse, sest demokraatia toetuspind ühiskonnas oli palju ulatuslikum.

Allikad

1. Aristoteles "The Athenian Constitution" (tõlge P.J. Rhodes) London etc.: Penguin Books 1984
2. Plutarchos "The Parallel Lives" (tõlge: Bernadotte Perrin) Loeb Classical Library Edition (Vol IV), 1916
3. Pseudo Xenophon (Old Oligarch) "The Constitution of the Athenians" [<http://courses.ttu.edu/gforsyth/oo.htm>] 19.05.2013
4. Thukydides "History of the Peloponnesian War" (tõlge: Rex Warner) Harmondsworth etc: Penguin Books 1972

Kirjandus

1. Andrews, A. "The Peace of Nicias and the Sicilian Expedition" *The Cambridge Ancient History Volume 5*, pp.433-463, Cambridge: Cambridge University Press 2006(a)
2. Andrews, A. "The Spartan Resurgence" *The Cambridge Ancient History Volume 5*, pp.464-498, Cambridge: Cambridge University Press 2006(b)
3. Balot, Ryan K. "Greed and Injustice in Classical Athens" Princeton, Oxford: Princeton University Press 2001
4. Bury, John Bagnell "A History of Greece to the Death of Alexander" New York: The Modern Library
5. Hansen, M. H.; Nielsen, Th. H. "An Inventory of Archaic and Classical Poleis" Oxford etc.: Oxford University Press 2004
6. Hornblower, Simon; Spawforth, Antony "The Oxford Classical Dictionary" (3rd Edition) Oxford, New York: Oxford University Press 1996
7. Jones, A. H. M. "The Athenian Democracy and Its Critics" *Cambridge Historical Journal* Vol.11, No.1 (1953), pp.1-26
8. Lewis, D. M. "Sources, Chronology, Method" *The Cambridge Ancient History Volume 5*, pp.1-14, Cambridge: Cambridge University Press 2006(a)

9. Lewis, D. M. "The Archidamian War" *The Cambridge Ancient History Volume 5*, pp.370-432, Cambridge: Cambridge University Press 2006(b)
10. Ober, Josiah "The Athenian Revolution" Princeton: Princeton University Press 1999
11. Ostwald, Martin "From Popular Sovereignty to the Sovereignty of Law" Berkeley, Los Angeles, London: University of California Press 1986
12. Raaflaub, Kurt "Democracy, Oligarchy, and the Concept of the "Free Citizen" in Late Fifth-Century Athens" *Political Theory* Vol. 11, No. 4 (Nov., 1983), pp. 517-544
13. Raaflaub, Kurt "The Discovery of Freedom in Ancient Greece" London, Chicago: The University of Chicago Press 2004
14. Rhodes, P. J. "The Five Thousand in the Athenian Revolutions of 411BC" *The Journal of Hellenic Studies* Vol. 92 (1972), pp. 115-127
15. Rhodes, P. J. "A History of Classical Greek World 478-323 BC" Blackwell Publishing 2006(a)
16. Rhodes, P. J. "The Athenian Revolution" *The Cambridge Ancient History Volume 5*, pp.62-95, Cambridge: Cambridge University Press 2006(b)
17. Sealey, Raphael "A History of the Greek City States: Ca.700-338 B.C." Berkeley, Los Angeles: University of California Press 1976
18. Shear, Julia L. "Polis and Revolution: Responding to Oligarchy in Classical Athens" Cambridge etc.: Cambridge University Press 2011
19. de Ste Croix, G. E. M. "The Constitution of the Five Thousand" *Historia: Zeitschrift für Alte Geschichte* Bd. 5, H. 1 (1956), pp. 1-23
20. Tritle, Lawrence A. "A New History of the Peloponnesian War" Malden: Wiley-Blackwell 2010

Summary : Oligarchic Coup of 411 BC in Athens

The aim of this thesis is to explore political developments in Athens during the Peloponnesian War. After a number of defeats and especially the catastrophic Sicilian expedition where the Athenian fleet was destroyed, political stability in Athens was challenged by a group of oligarchs who believed that they could rule the city more effectively than the democrats. This thesis focuses on the Athenian coup of 411 BC, where democracy was overthrown by a group of oligarchs. The first section of this paper reveals the main developments of the Peloponnesian War which led to the oligarchic coup of 411. In this part the introduction of Athenian democracy and polity is presented. Also, the first part explains the hostile attitudes of Athenian aristocrats towards democracy. This research is based on four ancient sources – Thucydides, Aristotle, Plutarch and Pseudo-Xenophon. Additional literature in the field of Ancient Greek history has also been used in writing this thesis.

This research paper has two main purposes. Firstly, I wish to explain why the oligarchs were successful in their attempts to overthrow the democracy. In spite of their initial success, the oligarchic government was able to stay in power only for four months. Therefore the second question I wish to answer is, why democracy in Athens was restored after such a short period of oligarchic rule. In order to fulfill these goals I have to give a detailed description of the events in 411 and show how exactly the coup was executed.

According to Aristotle's "Athenaion Politeia" and Thucydides' "History of The Peloponnesian War" there was a belief amongst some Athenians that Persian satrap Tissaphernes would support the Athenian forces in the Peloponnesian War if the democracy was overthrown and power would be in the hands of "the Few". The initiative came from Alcibiades, who was previously condemned to death in his home city Athens, and who now wished to be recalled. He convinced the oligarchs that he had great influence in the court of Tissaphernes and therefore only with the help of Alcibiades the support of Persia was possible. Although it soon appeared that the promises of Alcibiades were deceitful, the oligarchs decided to go through with the coup and the democracy in Athens was overthrown in 411 BC. Regime of the extreme oligarchs is known as The Four Hundred. After four months the Four Hundred was

replaced by a moderate oligarchy of The Five Thousand. By the end of 410 the democracy in Athens was restored.

There are several reasons to why oligarchy was popular amongst some Athenians. The democratic government had launched an expedition to Sicily in 415, which resulted in a complete destruction of Athenian forces in 413. After that many allies of Athens started to revolt against her. Taking all this into consideration, the democratic government proved to be incompetent in the eyes of many Athenians. The oligarchs promised to turn the course of the war. At first they attempted to achieve Persian support and after unsuccessful negotiations with Persia, they intended to end the war and call a truce with Sparta.

Naturally, the most enthusiastic supporters of oligarchy were the aristocrats. Unlike democracy, oligarchy did not pay a salary for the office holders, which meant that poor people could not participate in the work of the government. The Athenian elite was frustrated because they paid higher taxes but did not get more power in return. Also, the Spartans destroyed farmlands in Attica which meant that the rich Athenians who owned property outside the walls of Athens could not get revenues from their land. As possible solutions they saw either a quick end for the war or an alliance with Persia, which would have brought success to Athens. Unlike the democratic government, oligarchy was willing to end the Peloponnesian War.

The reason why Athenians, who did not belong to the elite approved the oligarchic coup was mainly fear. In order to achieve power oligarchs used violence and although it was not massive, it was sufficient enough to silence the democratic masses. In that time, it was believed not to be long before Athens would lose the war and oligarchs promised to improve the situation of Athens. This was also one reason, why Athenians agreed to the new government.

The rule of the Four Hundred lasted only four months. The Four Hundred was unsuccessful in its attempts to negotiate with Tissaphernes and with Sparta. The war continued and the problems remained. Besides, the Athenian navy which was the strongest asset of Athens resided in Samos and did not cooperate with the oligarchs. The fleet in Samos consisted of approximately 15 000 marines, who were mostly from the lowest rank of Athenian citizenry – the thetes. Oligarchy abolished their citizenship rights and the thetes were not willing to obey the rule which had disenfranchised them. Without the support of her navy, Athens lost the most important military strength – her naval power. The poor were the majority in Athens

and they were mostly supporters of democracy. As its name hints, “the rule of the Few” had less supporters in the society, which made it just a matter of time, when “the Many” would take control over the government once again. According to Aristotle: “In a democracy the poor will have more power than the rich, because there are more of them, and the will of the majority is supreme.” Hence, it is only just that the majority of the society rules the state. And so it happened in Athens – by the end of 410 BC full democracy was restored.

Lihtlitsents lõputöö reprodutseerimiseks ja lõputöö üldsusele kättesaadavaks tegemiseks

Mina, Hanna-Kaisa Lepik
(autori nimi)
(sünnikuupäev: 16.09.1990)

1. annan Tartu Ülikoolile tasuta loa (lihtlitsentsi) enda loodud teose
"Oligarhiline riigipööre Ateena 411. aastal eKr",
(lõputöö pealkiri)

mille juhendaja on Mait Kõiv,
(juhendaja nimi)

- 1.1. reprodutseerimiseks säilitamise ja üldsusele kättesaadavaks tegemise eesmärgil, sealhulgas digitaalarhiivi DSpace-is lisamise eesmärgil kuni autoriõiguse kehtivuse tähtaja lõppemiseni;
 - 1.2. üldsusele kättesaadavaks tegemiseks Tartu Ülikooli veebikeskkonna kaudu, sealhulgas digitaalarhiivi DSpace'i kaudu kuni autoriõiguse kehtivuse tähtaja lõppemiseni.
2. olen teadlik, et punktis 1 nimetatud õigused jäävad alles ka autorile.
3. kinnitan, et lihtlitsentsi andmisega ei rikuta teiste isikute intellektuaalomandi ega isikuandmete kaitse seadusest tulenevaid õigusi.

Tartus/Tallinnas/Narvas/Pärnus/Viljandis, 21.05.2013(*kuupäev*)